

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA ANDRAGOGIKY A PERSONÁLNÍHO ŘÍZENÍ

Mgr. Pavel Dorčák

Vývoj české osvěty a vzdělávání dospělých
v rámci Československa v letech 1918 – 1938

Development of enlightenment and adult education
In Czechoslovakia in 1918 – 1938

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Praha 2008

Prohlašuji,

že tuto předloženou rigorózní práci jsem vypracoval zcela samostatně a
uvádím v ní veškeré prameny, které jsem použil.

V Praze dne

10.10. 2008 *Paul Vorisek*

Obsah

Resumé.....	s. 4
0. Úvod.....	s. 7
1. Československá republiky a její vývoj.....	s.12
2. Lidovýchovné zákony.....	s. 22
3. Lidovýchova a její problémy.....	s. 32
4. První celostátní lidovýchovný sjezd v roce 1928.....	s. 49
5. Lidovýchova v letech hospodářské krize 1930 – 1934.....	s. 59
6. Druhý celostátní lidovýchovný sjezd v roce1938.....	s. 67
7. Rok 1938 – sílící fašistické ohrožení první Československé republiky.....	s. 74
8. Závěr.....	s. 80
9. Soupis bibliografický citací	s. 87
10. Bibliografie.....	s. 92

RESUMÉ

Rigorózní práce představuje některé části problematiky lidové výchovy v období první Československé republiky, tj. v období let 1918 – 1938. Protože při komplexním pojetí lidovému výchovy tohoto období se jedná o velmi rozsáhlé téma, soustředil se autor jen na veřejnou část (státní a obecní) vývoje prvorepublikové lidovému výchovy, a to z pohledu státní občansko politické výchovy. Tuto oblast svého zájmu pojal především z úhlu historického, hospodářského a sociálně-kulturního. Autor předkládá nástin úspěchů i problémů při vytváření uceleného, státem garantovaného a financovaného, systému veřejné lidovému výchovné práce na pozadí historicko-politického a hospodářsko-ekonomického vývoje republiky.

Autor se zabývá nejprve obecnými aspekty výchovy a vzdělávání dospělých s akcentem na stručné shrnutí demografického, národnostního a sociálního postavení občanů po vzniku samostatné Československé republiky v roce 1918. Dále se zabývá otázkami souvisejícími s vývojem výchovy a vzdělávání dospělých před vznikem první Československé republiky. Dále se autor podrobně zabývá, na základě dostupných pramenů, lidovému výchovnými zákony. Velká pozornost je věnována rozboru dosažených výsledků lidovému výchovné práce ve dvacátých letech minulého století, která byla podrobně posuzována na prvním celostátním lidovému výchovném sjezdu v roce 1928, jakož i změněných podmínkách lidovému výchovné činnosti v letech hospodářské krize (1930 až 1934) a závěrům, které přinesl druhý celostátní lidovému výchovný sjezd v roce 1938.

Další pasáž je věnována složitému období závěru třicátých let minulého století, tj. sílícímu fašistickému ohrožení republiky a s tím souvisejícím změnám v zaměření lidovému výchovné činnosti v Československu. Celá práce vyúsťuje v komplexní a kritické posouzení výsledků na poli lidovému výchovné práce, kde autor zamýšlí nejen nad dosaženými úspěchy, ale i problémy prvorepublikové lidovému výchovné práce ve zkoumaném segmentu.

RESUMÉ

This meticulously written paper involves certain parts of the problems of national education in the period of the first Czechoslovak Republic, i.e. in the period from 1918 - 1938. In view of the fact that the complex conception of national education of this period is a highly extensive subject, the author focuses not only on the public (state and common) side of the development of national education in the first republic from the aspect of state civic and political education. He also interprets this area of his interest from a historical, economic and socio-cultural angle. The author presents an outline of successes and problems while creating an integrated, state-guaranteed and financed system of national education work against the background of the historic-political and economic development of the republic.

Firstly, the author deals with the general aspects of education and the education of adults placing emphasis on a brief summary of the demographic, national and social status of citizens after the establishment of the independent Czechoslovak Republic in 1918. He also deals with issues associated with the development of education and the education of adults prior to the establishment of the first Czechoslovak Republic. The author also deals in detail with national educational laws based on the sources available. Great attention is devoted to the analysis of the achieved results of national education work in the 1920s which was analysed in detail at the first all-state national education congress in 1928 as well as the altered conditions of national education work in the years of the Great Depression (1930 - 1934) and the conclusions which arose from the second all-state national education congress in 1938.

The next passage deals with the complicated period at the end of the 1930s, i.e. the strengthening fascist threat to the republic and the changes associated with this in the direction taken by national education work in Czechoslovakia. The entire paper culminates with a complex and critical assessment of the results in the field of national education work where the

author ponders not only over the achieved successes, but also the problems of national education work during the first republic in the analysed segment.

Úvod

Autor se v této rigorózní práci zabývá historickým tématem vývoje československé lidovýmichovy v letech 1918 – 1938. Tento segment si autor vybral s ohledem pro své zaujetí historií všeobecně. Předmětem práce je hlavně oblast občanské lidovýmichovy, tedy ta část lidovýmichovy, která byla podporována a ovlivňována státem za účelem udržení jednoty a celistvosti republiky rozvojem občanského uvědomění. Práce je podepřena množstvím historického empirického materiálu, získaného v rozličných knihovnách a archivech. Mnohé archivní materiály se ovšem nedochovaly, a proto se autor musel opírat hlavně o dobovou literaturu, dobový tisk a dobovou statistiku. Prameny byly vybírány tak, aby odrážely veškeré tehdejší hlavní názorové a politické spektrum. Tím je dána politicko názorová důvěryhodnost této práce.

Práce je pojata z několika úhlů, a to z úhlu sociálně-kulturního, ve kterém je předkládán občanský a institucionální vývoj společnosti a jeho vliv na lidovýmichovu, dále úhlu hospodářského, ve kterém je předkládáno ovlivňování lidovýmichovy ekonomikou, a hlavně z úhlu historického, ve kterém je předkládán celkový vývoj státem podporované lidovýmichovy. V rozsahu, daném touto prací, se autor nemohl věnovat lidovýmichově postavené např. na bázi spolkové, bázi církevní, politicko stavovské apod. Protože v této práci autor klade hlavní důraz na občanskou, státem podporovanou lidovýmichovu, jsou v ní předkládány a autorem hodnoceny hlavně státně politické myšlenky oficiálních představitelů státu a československé lidovýmichovy. Metody výzkumu a bádání, které použil autor této práce, se opírají o základní metody historického bádání, přičemž přihlédl ke specifčnosti předmětu bádání.

Protože autor klade v práci důraz především na lidovýmichovu podporovanou státem, musí přihlížet i k takovým problémům, jako je periodizace dějin lidovýmichovy v první republice. Periodizace lidovýmichovy se nemůže plně krýt s oficiální periodizací vývoje našeho státu v obecném měřítku. Lidovýmichova se totiž řídila určitými zákonnými předpisy, a byly pro ni záhy po vzniku republiky vyhlášeny zvláštní zákony. To je třeba respektovat, např.

skutečnost, že vždy po deseti letech se plánovalo, že bude svolán celostátní lidovýchovný sjezd. Vývoj lidovýchovy je nejsprávněji dělit podle těchto epoch. Každý tento sjezd jednak vytyčoval program lidovýchovy na příštích deset let, a na druhé straně hodnotil uplynulé desetileté období.

Autor práce se potýkal při své práci také s terminologickými problémy, protože dobová terminologie se v některých směrech odlišovala od současné. Jedná se např. o termín osvěta, který má z dnešního pohledu pejorativní význam. Za první Československé republiky byl ovšem tento termín hojně užíván, například i v názvu ústředního orgánu státní správy – Ministerstvo školství a národní osvěty. Slovo historicky vzniklo jako ...“důsledek osvícenství a projevilo se voláním p o o s v ě t ě, po všeobecném vzdělání“... (Trnka, 1970, s. 82). O osvětě mluvil i T. G. Masaryk, když říkal, že ...“vzdělanost neb osvěta v nejširším slova smyslu značí soubor vědění, víry, mravnosti, mravů, umění, zákonů a vůbec všech vlastností a zvyků, které se v člověku žijícím ve společnosti vyvinuly“... (Trnka, 1970, s. 83). Zároveň se již v období první republiky užívalo v tomto smyslu pojmu lidová výchova. Autor práce se přiklonil k jednoznačnému užívání termínu lidová výchova či lidovýchova ve smyslu, že ...“ slovem lidová výchova označuje se výchova a vzdělávací činnost, jejímž předmětem jsou lidé škole odrostlí a která se koná mimo pravidelné školy“... (Matula, 1928, s. 20).

Zároveň se autor práce potýkal s termínem lid. Dobově ...“V názvosloví lidovýchovném je slovo lid hromadným názvem pro lidi, kteří navštěvovali většinou jen národní školu nebo nemají vůbec školského vzdělání, živí se převahou prací hmotnou a nemají proto možnosti býti ve stálém styku se školskou kulturou. Nižší školské vzdělání a tělesná práce je společným znakem této části národa“... (Matula, 1928, s. 21). Přitom však nebylo chápáno, že by tímto označením byla snižována důstojnost. Zároveň bylo řečeno, že ...“Lid není ani kulturně méněcenný, neboť ačkoli nemá vyššího školského vzdělání, má přece svou kulturu, získanou z jiných zdrojů (z tradice, životní zkušenosti, náboženství, sebevzdělávání a j.). Tedy společenským významem stal se lid rovnocenným s ostatními vrstvami národa a znamená v širším slova smyslu národ“... (Matula, 1928, s. 21).

Při určování předmětu práce jako občanské výchovy v období první Československé republiky autor práce vychází z definice: ... „Občanská výchova vychází z vědomí potřeby zřízení obecní a státní organizace na ochranu určitého území a zájmů určitého celku lidského, určitého společenství, neboť národ, přirozené společenství, není dostatečnou ohradou. Nestačí pouze výchova k národnímu uvědomění, k vlastenectví, nýbrž je třeba vychovávat národní příslušníky k občanství. Je-li ústřední myšlenkou národní výchovy silný národ, je ústřední myšlenkou výchovy občanské mocný, spořádaný, dobře organizovaný, dobře spravovaný a zajištěný stát, jehož moci má být zaručeno uskutečnění všech společenských ideálů, které lze za poměrů daných v určitém státě uskutečnit. Ústředním zájmem občanské výchovy jsou: obec, stát, základní myšlenkou jeho je myšlenka státotvorná“... (Matula, 1928, s. 24) a dále ...“V občanské výchově nelze počítati s podvědomým cílem národním, nýbrž dlužno v ní vycházeti z pudu sebezáchovy a sebeobrany a cestou rozumu sdružovati lidi (třeba různých národností) ke spolupráci a k uskutečnění mravních a hospodářských tužeb, které mají být společné všem“... (Matula, 1928, s. 25).

Cílem této rigorózní práce je zachytit takové neuralgické body vývoje první Československé republiky z hlediska lidovýchovy, jako byly vznik a existence nového státu, působení celosvětové hospodářské krize a ohrožení Československé republiky fašistickým nebezpečím a věrohodně zhodnotit působení občanské lidovýchovné práce v období trvání první Československé republiky na tyto oblasti. Jako východisko autor práce zvolil dostupné historické prameny, dobovou literaturu, dobový tisk a statistiky. Protože k danému tématu nebylo zpracováno dostatek vědeckých prací, je přáním autora, aby tato rigorózní práce byla alespoň malým kaménkem v mozaice celkového poznání prvorepublikové lidovýchovné činnosti.

V závěru úvodu by autor chtěl vyjádřit stanovisko k posudkům oponentů původní rigorózní práce. Autor by chtěl úvodem zdůraznit, že s obsahem oponentských posudků v podstatě souhlasí. Zejména přístup prof. PhDr. Václava Kovaříčka, CSc. obsahuje celou řadu věcných a konkrétních

připomínek, které významně obohacují autorovo poznání, zvláště z hlediska obsahu a zaměření vědeckého díla. Autor ovšem také s povděkem kvituje, že se v tomto oponentském posudku nesetkal jen s oprávněnou kritikou, ale i s určitým kladným oceněním autorova přístupu k zadání, tj. k ocenění zápalu, zaujetí a značného úsilí, které autor musel při studiu a zmapování řady pramenů, zejména literatury a dobového tisku, vynaložit.

Z hlediska konkrétních připomínek prof. PhDr. Václava Kovaříčka, CSc. autor práce, a ve shodě s doporučením doc. Jana Supa, přistoupil k výrazné úpravě rozsahu rigorózní práce, kde mu bylo oprávněně vytýkáno, že v původní práci nebyly voleny názvy kapitol a podkapitol nejpříhodněji. Některé kapitoly byly v nové verzi vyloučeny a jako podkladový materiál budou autorem využity v publikační činnosti. Zrovna tak autor podle připomínek přepracoval úvod práce a podle doporučení doc. Jana Supa doplnil o základní pojmy a cíle vzdělávání dospělých. Dále v textu autor práce respektoval i další dílčí připomínky věcného a stylistického charakteru.

Souhrnně je proto možné konstatovat, že v souladu s oběma posudky byla rigorózní práce nejenom obsahově, ale i stylisticky a faktograficky výrazně doplněna, přepracována a obohacena o realizaci většiny konkrétních připomínek a doporučení.

Vyřazení původní druhé a třetí kapitoly „Národní lidovýchovné korporace a instituce“, ve kterých byly pojednány postavení a úloha některých výrazných představitelů spolků a korporací, zabývajících se lidovýchovou, jako: Sokol, Okresní osvětový sbor v Českých Budějovicích, Matice opavská, Vyšší lidová škola T. G. Masaryka v Hradci Králové a Masarykův lidovýchovný ústav, jakož i zúžení první kapitoly o široké rozvedení historie české vzdělanosti a vyřazení podkapitoly o vlivu Němců na české prostředí a jeho vzdělanostní situaci, vedlo spolu s přepracováním názvů a obsahů zbývajících kapitol k daleko větší sevřenosti rigorózní práce a k potřebné redukci značného rozsahu původní práce.

Na druhé straně tím byl vytvořen prostor pro hlubší a pregnantnější propracování rozhodujících okruhů pojednaných v nově koncipovaných kapitolách, které v původní práci ve svém širokém zadání nemohly být, jak posudky oprávněně uvádí, bezezbytku naplněny. Stejně tak jsou v přepracované rigorózní práci upřesněny a stylisticky upraveny připomínky obou oponentů, týkající se některých terminologických problémů a pedagogických pojmů.

V důsledků vypuštění druhé kapitoly nebylo však možno vyhovět doporučením doc. Jana Supa o rozšíření rigorózní práce rozvedením a podtržením nezastupitelné úlohy učitelstva v lidovýchovné činnosti, včetně I. sjezdu učitelů, kteří na něm projednávali mimo jiné: Vztah státu a katolické církve, otázky socialistického vývoje republiky, sociálního postavení učitelů a jejich působení v lidovýchovné oblasti. Ze stejného důvodu nebylo možno do rigorózní práce zařadit ani srovnání státem organizované a financované lidovýchovy s tzv. nestátním systémem v Baťových závodech. Tato konfrontace by byla jistě přínosná, stačila by však na samostatnou vědeckou studii.

Závěrem autor práce poznamenává, že některé subjektivní hodnocení a polemické připomínky doc. Jana Supa ve vztahu k pojednávaným událostem a z toho vyplývajícím závěrům jdou nad rámec vytýčených možností a rozsahu práce, a z toho důvodu na ně autor práce nemohl plně reagovat. Autor se domnívá, že podstatnou úpravou a doplněním textu práce se podařilo akceptovat stanoviska obou oponentů.

Na závěr této kapitoly by chtěl autor s vděčností vzpomenou již zesnulého doc. PhDr. Kamila Škodu, CSc., který byl prvním vedoucím této práce, a dále by chtěl poděkovat jeho nástupci, PhDr. Jiřímu Vymazalovi, CSc., za jeho cenné rady a vlídný přístup.

1. Československá republika a její vývoj

Vznik konceptu občanské výchovy v rámci lidovýchovné činnosti hned po vzniku první Československé republiky byl diktován snahou co nejdříve zabezpečit pomocí „veřejné péče osvětové“ adaptaci „státního obyvatelstva“ na nové státní republikánské zřízení nového státu. Adaptaci charakterizuje Palán (1997, s. 7) jako ...“přizpůsobení se prostředí, proces interakce s prostředím, ve kterém se jedinec vyrovnává se změnami okolí (sociálního prostředí) a přizpůsobuje se mu – včleňuje se do něho.“ Pro tuto adaptaci byly pomocí zákona č. 67/1919 S. z. a n., o pořádání lidových kurzů občanské nauky, vytvořen v rámci nového zřízení republiky vzdělávací systém, který Palán termínově charakterizuje (1997, s. 130) jako ...“systém institucionálně organizovaných ... vzdělávacích aktivit, které nahrazují, doplňují, rozšiřují, inovují, mění nebo obohacují počáteční vzdělání dospělých osob, které záměrně a intencionálně rozvíjejí své znalosti a dovednosti, hodnotové postoje, zájmy a jiné osobní a sociální kvality, potřebné pro plnohodnotnou práci a plnění životních a společenských rolí.“

Zmíněný lidovýchovný zákon zaváděl také novou vzdělávací politiku. Tento termín Palán charakterizuje (1997, s. 128) jako ...“politiku, která zahrnuje principy, priority a metody rozhodování, vztahující se k uplatňování společenského vlivu na vzdělávání. Toto rozhodování se podle Palána týká ...“strategických záměrů rozvoje vzdělávání, legislativního rámce činnosti vzdělávacích a vzdělávaných subjektů a způsobu jejich kontroly.“ K tomu všemu byla vytvořena vzdělávací soustava, kterou Palán charakterizuje (1997, s. 129) jako ...“soubor všech škol a vzdělávacích institucí, včetně institucí podpůrných (výzkumných, poradenských, informačních, vydavatelských), institucí kulturně osvětových (muzea, knihovny, galerie, zoologické a botanické zahrady apod.), které jsou potřebné k zajištění vzdělávání ... V širokém pojetí pojmu se zahrnuje i působení hromadných sdělovacích prostředků ... řízení vzdělávací soustavy vychází ze vzdělávací politiky.“

Lidovýchovný zákon č. 67/1919 Sb. z. a n. ze dne 7.2. 1919 také stanovil, kdo za výše uvedené bude mít odpovědnost. Jako zodpovědná instituce bylo určeno Ministerstvo školství a národní osvěty, a v něm přímo oddělení lidovýchovné. V čele tohoto velmi důležitého atributu pro občanskou výchovu lidovýchovnou zpočátku stál Dr. K. Velemínský. Po něm převzal funkci přednosty prof. A. Matula. Byl to počín institucionalizace, úsilí zakotvit to, aby všechna kulturní a státně politická výchova se děla z jednotného centra. Lidovýchovné oddělení ministerstva proto vypracovalo program soustavné občanské výchovy na bázi jednotné ideové koncepce, která představovala jednotné pojetí státní politické výchovy. Praktická aplikace této politické výchovy, jak budeme moci sledovat v následujících kapitolách, ovšem narážela v celém svém průběhu v rámci trvání první Československé republiky na problémy nejen materiální, ale i problémy ekonomické, technické a prakticky trvalé problémy politicko ideové.

Lidovýchova za první Československé republiky byla vnitřně velmi různorodou oblastí, a to jak po stránce obsahové, tak po stránce institucionální. Po stránce obsahové i institucionální na ní působily různé historické a politicko ideologické vlivy, jako např. nesamozřejmost samostatného národního politického a hospodářského bytí slovanských národů v minulých stoletích v rámci rakousko-uherské říše, průmyslová revoluce, ale také vlivy náboženského charakteru s ohledem k příklonu velké části českého národa k českobratrské tradici a k protestantizmu, a jeho násilná rekatolizace. České národní obrozenecké hnutí, vzešlé z osvícenství a jeho racionalistické víry v působení vzdělávání na přeměnu lidského bytí, a to hlavně zlepšením sociálních poměrů, mělo zásadní vliv na formování novodobého českého národa, který ve svých počátcích vycházel z romantického charakteru německého pojetí osvícenství, ale záhy pod vlivem kruté reality průmyslové revoluce přešel na zcela realistické pojetí výchovy a vzdělávání – osvěty. K tomuto přístupu byl hlavním aspektem josefinismus, tj. tvrdý a strohý přístup k bytí. Tento společensko-politický aspekt dal impuls k akcentaci naprosto realistického, a tím pádem praktického osvětového působení na lidové vrstvy.

Rozmach českého národního obrození dal podnět k vytváření velkého množství spolků, které působily na bázi kulturní i politické. Českou inteligencí a pokrokovou buržoazií byly zakládány knihovny, pěvecké a hudební kroužky, ochotnické divadelní soubory, byly pořádány přednášky na kulturní i hospodářské bázi. Vlivem bohatnutí nově vznikající české buržoazie nastalo v české společnosti k sociálnímu pnutí, kdy každá vrstva si začala prosazovat své vlastní zájmy v národním hnutí. To se také odrazilo v osvětové činnosti, která se začala politicky diferencovat. Vedle již zavedených spolků, organizovaných na základě národního kulturního hnutí začaly vznikat osvětové spolky na základě politického uvědomění, sledující hospodářské a z toho vyplývající politické ambice. Široké české národní vrstvy byly v rámci osvěty vrstvou inteligence a příslušníky vyšších tříd seznamovány nejen s kulturními, přírodovědnými, technickými, zdravotními a hospodářskými otázkami a odpověďmi na ně, ale byly vedeny k výrazné politické aktivitě. Tato politická aktivita se výrazně projevila při možnosti vzniku nového Československého samostatného státu po rozpadu Rakouska-Uherska.

Boj o tvářnost nového státu v prvních dvou letech jeho existence byl poměrně rychle dosti vyostřený, a to především mezi dělnictvem a příslušníky ostatních skupin národa, z nichž mnohé se přímo sdružovaly v rámci pravicových politických stran. Oficiální směr státní lidovýchovné péče nakonec byl zformován tak, že prosazoval zájmy státu, budujícího parlamentní demokracii se všemi jejími klady i zápory. Mimořádnou zásluhu na tom nesporně a neoddiskutovatelně měl především prezident tehdejší republiky, T. G. Masaryk, který se snažil, aby i „státní péče osvětová“ byla prolnuta těmito demokratickými a humanistickými idejemi nejen co do svého oficiálního institucionálního ztvárnění, ale i šířením idejí „státní péče osvětové“.

Je nesporné, že již před vznikem samostatného státu v naší zemi byla rozvinuta velmi rozsáhlá a bohatá činnost spolková, lidovýchovná, prostě činnost kulturně výchovná, postavená téměř výhradně na dobrovolném zapojení občanů do této činnosti. Všichni tito obětaví pracovníci v řadách stovek různých spolků a zejména pak v řadách tak významné a veliké organizace, jako byl například Sokol, žila nadějemi, že tato činnost se bude ještě více rozvíjet a

vzkvétat v podmínkách nového samostatného státu. Jak o to usilovali politici vidíme na vystoupení jednoho z nich, Dr. Antonína Uhlíře, který v Národním shromáždění již v lednu 1919 se plně postavil za zájmy lidovými a pro její všestrannou podporu. Mimo jiné prohlásil ...“Je třeba, aby voličové vedle svého věku prokázali, také dostatečnou míru občanské demokratické uvědomělosti. Dáváme volební právo ženám, zavedli jsme osmihodinovou dobu pracovní, stojíme v popředí demokratického zákonodárství osvětového. Demokratická forma volebního práva musí být naplněna pravým demokratickým duchem, a to je právě těžký úkol našeho národního a státního převychování v našem národě. Proto je třeba vybudovat novou soustavu školskou, lidové školství, které by národ vychovávalo k demokracii. Ve svém novém národním státě potřebujeme výchovné a vzdělávací instituce stálé, odborné a všude povinné ... Odhlasovali jsme nedávno zákon o osmihodinové době pracovní. Dělníkům může zbýt denně několik hodin na sebevýchovu a sebevzdělání – nikdo by se této příležitosti neměl chopit rozhodněji, nežli naši vzdělanější lidé, aby dobrodiní kultury nesli i do nejzazších vrstev společenských ... kdyby se naši vzdělanci, kteří dosud tvoří jakousi i společensky oddělenou kastu, tzv. inteligenci, upřímně a bratrsky dělili o své vědomosti s vrstvami širšími, lidovými, zapudili by demagogii a povznegli by pozvolna mravní, rozumovou a politickou úroveň lidu tak, že bychom se v budoucnosti nemuseli lekat žádného protidemokratického teroru.“ (Tisky k těsnopisným zprávám o schůzích NS ČSR)

Toto Uhlířovo vystoupení v Parlamentu se zde uvádí především proto, abychom viděli, jak již vlastně v prvních měsících existence nového státu se v Národním shromáždění věnovala pozornost potřebám lidovými. Přes jeho pozitivní snahy nelze nevidět, že nový stát vznikal jako stát s tržním hospodářstvím, tedy stát kapitalistický, v němž v samém zárodku vznikaly protikladné zájmy rozličných sociálních skupin a tříd. Pokud se zde hovoří o některých představitelích více méně lidovými oficiální, musíme si zároveň uvědomit, že nový stát měl především zájem na výchově ke státoobčanství. Je to pochopitelné a plně na místě, a to proto, že dřívější státní zřízení, někdejší Rakousko-Uherská monarchie, nebylo naší zemi a českému národu nijak zvlášť nakloněno, a tudíž český občan tehdejšího státu měl vlažný postoj k tehdejšímu

státnímu celku. Tento vlažný postoj se nakonec v průběhu I. světové války vyhrotil přímo v nepřátelský postoj, a ke snaze zbourat až nenáviděný dualistický stát, na němž měli zásluhu mnozí občané, ať už v odboji domácím či zahraničním.

Pozoruhodným faktem je to, že nová Československá republika poměrně záhy, v roce 1919, vyhlásila lidovýchovné zákony, a to o kurzech občanské výchovy a o obecních knihovnách. V porovnání s tehdejší poválečnou situací v Evropě to byl čin neobyčejně progresivní. Přitom stojí za připomenutí, jak tehdejší kulturní výbor Národního shromáždění doporučoval a zdůrazňoval uvedený zákon o kurzech občanské výchovy. Říká se v něm mimo jiné ...“Nevyhnutelnou podmínkou a nejzávažnějším podkladem existence svobodného národního státu jest politická vyspělost státních občanů ... Skutečnost, že stát Rakouský nechoval se k našemu národu přátelsky, způsobila, že jsme si uvykli spatřovat ve státu a ve všech institucích jeho svého nepřítele, jehož poškodit a oklamat jsme pokládali ne za nějakou úhonu, nýbrž za jistou zásluhu... To vše nyní rázem přestalo. Dnes jsme národem svobodným a v každém členu národa, jakožto plnoprávném občanu státním, tkví pomyslná část národní svrchovanosti. Dnes rozhodujeme sami o sobě, dnes jsme pány svého osudu. Je to svobodný národ český, z něhož veškerá moc ve státu vychází, a k němuž jako svému základu se opět vrací ... Stát sám je povinen vzít ve svou péči jako jeden ze svých nejpřednějších a nejvznešenějších úkolů politickou výchovu veškerého občanstva státního ... To vše vštípit v mysl státních občanů je úkolem politické výchovy. Tuto výchovu provádět bude stát jednak ve školách, jednak zvláště lidovou výchovou. K tomu cíli předkládá kulturní výbor Národního shromáždění Československého návrh zákona o organizaci lidových kurzů občanské výchovy“...(Tisky k těsnopisným zprávám o schůzích NS ČSR).

Je historickým faktem, že v poválečném období bylo státem do popředí protlačováno směřování k socializaci státu ze strany levicových sil. To je jedna stránka věci. Druhá je ta, jak z předchozího textu kulturního výboru Národního shromáždění Československého vyplývá, že se v podstatě nazírá na český národ jako na rozhodující mocenskou složku ve státě. Například na slovenský lid a jiné národnosti ve státě, kde zejména silná byla národnost německá, se

více méně pozapomínalo. To vyvolalo v počátcích existence nového státu řadu národnostních rozmíšek, které přesahovaly někdy do rozměrů k upevnění státu nebezpečných a nebylo lehké za takové situace rozvíjet lidovychovu v optimální míře a v optimálním směřování.

V první polovině roku 1918 došlo k vzepětí národního sebevědomí. Od lednové generální stávky konané v roce 1918 přerůstala nespokojenost se stávajícími poměry v habsburském mocnářství ve zjevný odpor mas. Stále se opakující hladové bouře a demonstrace, masové stávky a vojenské vzpoury vytvářely revoluční situaci, otevírající dalekosáhlé možnosti. S ohledem na bezprostřední válečné potřeby a perspektivu poválečného uspořádání ve střední a východní Evropě se jevíli dohodovým státům nástupnické státy pod protekcí západoevropských mocností jako nejjistější faktor stability dané oblasti. K jednoznačnému rozhodnutí dohodové mocnosti ale nedospěly hned a projevy sympatií na přelomu května a června roku 1918 je ještě k ničemu nezavazovaly. Vývoj událostí a změny v postavení zahraniční emigrace donutily představitele tzv. domácího odboje k tomu, aby od slavnostních přísah a proklamací přistoupil k praktickým organizačním opatřením.

Dne 25. října se do světa rozeběhly zprávy o definitivním zhroucení rakousko-uherských armád na italské frontě, kde zavládl naprostý chaos. Dne 28. října 1918 se shromažďující dav na Václavském náměstí dozvěděl o kapitulaci Rakouska-Uherska ze dne 27. října 1918 a začal proklamovat československý stát. Za těchto okolností byl tedy nucen jednat také Československý národní výbor. Poměrně hladce proběhla jednání s politickými a vojenskými představiteli staré rakousko – uherské státní správy o pokojném předání moci. Ještě v podvečer 28. října 1918 se Československý národní výbor proměnil v zákonodárný sbor samostatného Československa a vydal také první zákon, jímž se vyhlášoval československý stát (Urban, 1982, s. 629 až 632).

Dosažení národní samostatnosti Čechů a Slováků bylo významným dějinným pokrokem. Bylo především výsledkem národně osvobozenického boje. Československo se stalo hospodářsky nejvyspělejším nástupnickým

státem, z poloviny průmyslovým, z poloviny zemědělským. Vzniklo však sloučením značně rozdílných hospodářských celků. Finanční kapitál postupně sílil, až se stal rozhodujícím činitelem v politice.

V obecních volbách v červenci 1919 získali sociální demokraté spolu s národními socialisty většinu v národním shromáždění. Do čela vlády se tím pádem dostal představitel sociálních demokratů Tusar. Vystřídal tím předchozího premiéra Dr. Karla Kramáře. Dnešní politickou terminologií by se dalo říci, že šlo o vítězství levého středu. V takové situaci obvykle výrazně tržní hospodářství dostává povahu více nebo méně pozměněnou ve směru k sociálně hospodářskému systému. K této poloze směřování společnosti se tehdy přihlásila nadpoloviční většina voličů. Obvykle v takové situaci se dostává lepších šancí takovým odvětvím, jako je kultura, školství, sociální otázky, zdravotnictví apod. Tato situace se odrazila také v lidovýchově.

První dva roky trvání republiky byly skutečně velmi dramatické z hlediska politického vývoje. Po rozkolu v sociálně demokratické straně, z níž se vydělila skupina, která založila komunistickou stranu, premiér Tusar odstoupil z funkce. Byla jmenována vláda úřednická. Je nepominutelným faktem, že komunistická strana si získávala poměrně značnou autoritu v řadách dělníků, ale i u některých představitelů inteligence. To vše mělo přirozeně vliv i na lidovýchovnou činnost mezi dělnictvem. To se týkalo především oblastí průmyslových. Jak úspěšně si tato strana vedla lze odvodit z toho, že v parlamentních volbách, které se konaly v listopadu 1925, se stala po agrární straně druhou nejsilnější stranou v republice.

Je přirozené, že za panování úřednické vlády, která byla nastolena po pádu vlády Tusarovy, se upevňoval charakter „státní péče osvětové“ tak, jak to odpovídalo rozložení mocenských politických sil ve státě. V říjnu roku 1926 vznikla vláda tzv. Panské koalice. Přitom strana sociálních demokratů, ale i národních socialistů, odmítla vstoupit do této vlády. Obě strany vytvořily opozici, ale jak samy tyto strany uváděly, opozici loajální. Vedoucí politickou stranou se stala strana agrární. Je přitom zajímavé, že až do konce trvání první republiky v čele vlád stáli vždy představitelé této strany. Nejvýznamnějším z nich byl

nepochybně Antonín Švehla. Jeho postoj k zájmům nejen zemědělského lidu, ale i k zájmům celého Československa, byl velice uvážlivý a pozitivní. Dovedl uhájit tvářnost republiky před rozličnými zmatky a revolučními fašistickými náladami a činy úzké vrstvy příslušníků našeho státu.

Pokud se týká vývoje v Československu po dobu prvních deseti let jeho existence, je třeba připomenout ještě řadu závažných akcí a faktů, které se přímo či nepřímo dotýkaly samotné existence a rozkvětu lidovýchovy. Československá lidovýchova působila ve státě o rozloze 140 408 kilometrů čtverečních. Touto velikostí se tehdejší Československo řadilo na patnácté místo v Evropě. Při svém vzniku měla republika 13 613 172 obyvatel, z nichž více než polovina žila ve venkovských obcích. Co do počtu obyvatel bylo Československo na desátém místě v Evropě. Značnou část obyvatelstva tvořily národnostní menšiny. Na jednom kilometru čtverečním žilo tehdy 97 obyvatel. Tím se náš stát co do hustoty obyvatel umístil na šestém místě mezi evropskými státy. Podle povolání příslušela v roce 1921 k zemědělství, lesnictví a rybníkářství jedna čtvrtina obyvatelstva, k průmyslu a živnostem jedna třetina obyvatelstva, k obchodu, peněžnictví a dopravě jedna desetina, ke státní a veřejné službě, volným povoláním a vojsku pět procent a k jiným povoláním asi jedna desetina obyvatelstva (Matula, 1928, s. 5). Takovéto množství a takovouto skladbu obyvatelstva musela oficiální lidovýchova zvládnout.

Popsané skutečnosti znamenaly, že československá lidovýchova, byť měla oporu v historických kořenech hlavně české, ale i slovenské osvěty, a nemusela být tedy budována na „zelené louce“, musela se začít opírat v nových podmínkách o zcela nové základy, které ji měly pomoci zvládnout její nelehký úkol, tj. působit na značně sociálně rozlišnou a národnostně rozdílnou masu obyvatel nového státního útvaru. Musíme si zde ale říci, že skutečnost, kdy prvorepubliková lidovýchova vycházela hlavně z kořenů české osvěty, mělo nakonec zásadní negativní dopad na její působení v životě ostatních národností, žijících v rámci tehdejšího Československa, a majících odlišné kořeny, a tím i odlišné historické zkušenosti a tradice.

V období let 1924 až 1929 prožilo československé hospodářství nebyvalou konjunkturou. Agrární kapitál zvítězil nad kapitálem průmyslovým. Zároveň došlo k další centralizaci průmyslu a bankovníctví. Československý kapitál expandoval do zahraničí. Po volbách v roce 1929 znovu vstoupily do vlády strany sociálně demokratická a národně socialistická. V tomto roce však vypukla světová hospodářská krize. V Československu měla formu krize agrární, průmyslové i finanční. Trvala až do roku 1933, kdy dosáhla vrcholu. Sociální postavení pracujících se v té době dramaticky zhoršilo a celkový počet nezaměstnaných rostl.

Krize zостřila všechny dřívější problémy, konkurenční boj na poli politickém, hospodářském i národnostním. Stávkové hnutí dosáhlo zvláště ostrých forem. Zaměstnaným byly snižovány mzdy, počet nezaměstnaných neustále rostl, drobní a střední rolníci se mohli udržet jen za cenu snížení životní úrovně na minimum. Drobní a střední živnostníci bankrotovali. Nezaměstnaní se bránili organizováním pochodů hladu a masovými demonstracemi. Nejhuře byly krizí postiženy okrajové oblasti Čech, Slovensko a Podkarpatská Rus. Vládnoucí vrstva reagovala ustanovením Malypetrovy vlády v listopadu roku 1932. Jejím hlavním úkolem bylo nastolení demokracie řádu a činu. Rostla snaha o zavedení řízeného hospodářství, a to ve prospěch monopolů. Hlinkovi slovenští a Henleinovi němečtí separatisté začali výrazně zesilovat svoji činnost.

Od roku 1933 přešla hospodářská krize v depresi. Léta 1934 až 1938 byla vyplněna bojem za obranu republiky. Oživení československého hospodářství oproti ostatnímu světu zaostávalo. Monopoly zesilovaly své postavení. Postavení pracujících se nepatrně zlepšilo. Celková životní úroveň však zůstávala stále velmi nízká. Existovala stálá armáda nezaměstnaných. V této složité hospodářské situaci stále rostlo ohrožení Československa ze strany hitlerovského Německa. V září roku 1938 byla v Československu vyhlášena všeobecná mobilizace. Avšak republika byla svými západními spojenci zrazena. Dne 29. září 1938 představitelé Francie a Anglie spolu s představiteli Itálie a Německa dohodli odtržení československého pohraničí ve

prospěch Německa. Jednalo se asi o jednu třetinu státního území se 40% průmyslu (Procházka, 1962, s. 416).

Mnichovská dohoda znamenala rozbití prvorepublikového Československa. Republika nebyla schopna samostatné hospodářské existence, ani vojenské obrany. Dne 14. března 1939 slovenský sněm vyhlásil Slovenský štát, načež druhého dne německá vojska obsadila okleštěné české země. Čechy a Morava byly prohlášeny za protektorát Německé říše. Podkarpatskou Rus zabrali Maďaři. Tím skončila existence první Československé republiky.

2. Lidovýchovné zákony

Nový československý stát pojal péči o výchovu a vzdělávání lidu velkoryse. Hned od počátku své existence lidovýchovu podporoval jak finančně, tak organizačně. V kapitole Ministerstva školství a národní osvěty, které bylo garantem lidovýchovné činnosti, byly predikovány finanční prostředky na celkovou lidovýchovnou činnost, tzn. nejen na její část oficiální, ale i na příspěvky pro rozličné demokratické korporace, které se ve své činnosti také věnovaly lidovýchově. Organizačně se stát zaobíral lidovýchovou vytvořením nové, široké sítě osvětových sborů a osvětových komisí, které byly rozprostřené po celém území republiky. Tato podpora vedla k nebývalému rozmachu lidovýchovné činnosti, což bylo naprosto v zájmu nového demokratického státu. Ten potřeboval mít své obyvatelstvo vzdělané nejen občansky a politicky, ale také v duchu rozvíjení osobnostních vnitřních vzdělávacích potřeb každého občana.

Tento osobnostní rozvoj byl ovšem již veden v duchu lidovýchovném, nikoliv v duchu osvětářském, jak tomu bylo po celé 19. století. Tzn., že každý občan státu si svůj vnitřní i praktický rozvoj určoval v podstatě sám podle svých vlastních zájmů a potřeb, na rozdíl od předchozí doby 19. století, kdy vedoucími složkami české společnosti, elitami, bylo lidu určováno, v čem přesně má být vzděláván. Tento postupný rozvoj je ovšem, dle mého názoru, z historického hlediska pochopitelný, neboť nejdříve musela být vytvořena semknutá česká společnost v rámci rakouské monarchie, utvářená určitými jednotícími myšlenkami, která teprve poté svým demokratickým rozvojem mohla poskytnout jednotlivci možnost osobnostního růstu dle jeho vlastního vnitřního uvážení, jak se to začalo praktikovat v rámci rozvoje nového československého státu.

Aby bylo možno zvládnout i řídit lidovýchovnou činnost, musely být státem určeny nové normy. Již na začátku února 1919, tzn. několik měsíců po vzniku nového státu, vychází zákon lidovýchovný č. 67/1919 Sb. z. a n., o organizaci lidovýchovných kurzů občanské výchovy, jako první toho druhu

v naší historii. Zákon byl velice stručný. Jeho šest paragrafů vystihuje, oč se v tomto období naší republiky usilovalo při rozvoji vzdělávání dospělých.

První paragraf ukládal, aby na celém území tehdejšího Československého státu byly pravidelně organizovány bezplatné kurzy občanské výchovy. Jejich účelem bylo, aby občané nového státu získali odborný výklad o základních otázkách státu a jeho působení, a to ve všech oblastech jeho činnosti, ale současně i o povinnostech občanů. Paragraf druhý zajišťoval tuto činnost materiálně. Každé město, v němž sídlí okresní zastupitelstvo, muselo zřídit základnu pro pořádání zmíněných kurzů, a to ve všech obcích svého okrsku. Při ustanovování sborů se přitom bral zřetel na součinnost politických stran a lidí, kteří měli nějaký vztah k otázkám vzdělávání a k otázkám spolkovým.

Třetí paragraf vymezoval náklady na pořádání kurzů. Ty se hradily z příspěvků měst, obcí, okresních případně župních samospráv, ale též ze subvencí státu. Obce přitom měly za povinnost zajistit místnosti ke konání kurzů, a tudíž nesly také náklady věcné. Není přitom bez zajímavosti, že takovou místností nemohl být například hostinec. Paragraf čtvrtý uváděl, že organizace a správa těchto kurzů, a zároveň dohled na ně náležel příslušnému oddělení Ministerstva školství a národní osvěty. Paragraf pátý zněl: „Zákon tento nabývá působnosti dnem vydání“. Paragraf šestý zněl: „Provedení zákona svěřuje se Ministerstvu školství a národní osvěty“.

K zákonu, jak bylo obvyklé, bylo vydáno prováděcí nařízení č. 13 878 ze dne 22.4.1919, které mělo 26 odstavců. Prováděcí nařízení blíže určovalo, v jakém smyslu má docházet k výchově občanů pro republiku. Mělo se na mysli zejména prohlubování politického vzdělání a upevňování nových morálních hodnot. Zásadně však zmíněné kurzy musely být pořádány na nestranickém principu. Každý soudní okres vytvářel osvětový sbor, který zajišťoval uspořádávání kurzů a pronikal jimi do všech obcí příslušné oblasti soudního okresu. Je přitom zajímavé povšimnout si, kdo byli členy okresního osvětového sboru. Bylo v něm po jednom kvalifikovaném zástupci organizací a politických stran, ovšem jen těch, které byly v okrese zastoupeny. Dál tam bylo

po jednom zástupci správních orgánů, to je obce a okresu, a dva zástupci školní rady.

Velmi důležité bylo, aby v okresním osvětovém sboru byl zastoupen svým zástupcem každý významný spolek s charakterem vzdělávací činnosti, jako byly čtenářské spolky, tělocvičné spolky, různá vzdělávací sdružení jako Svaz osvětový, akademické spolky různých dělnických vzdělávacích sdružení atd. K tomu je však nutno říci, že„Okresní osvětové sbory neměly spolkovou základnu, měly se stát nadstranickými a podporujícími činiteli kulturní práce celého okresu.“... (Škoda, Paška, 1977, s. 44). Velikou podporou pro činnost okresních osvětových sborů bylo, že do nich bylo možno kooptovat přímo odborné znalce lidové výchovy. Velká města, jako byla Praha, Brno, Bratislava a jiné, mohly zřídit samostatný městský osvětový sbor, případně i více takových sborů (obvodních), na svém území.

Každá obec vytvářela tři až čtyřčlenné osvětové komise, což se dělo na návrh okresního osvětového sboru. Bylo to ovšem podmíněno i dohodou se stávajícím obecním zastupitelstvem. Určitá personální unie byla zajištěna tím, že jednatel komise byl stálým důvěrníkem okresního osvětového sboru. Tam, kde byly jiné organizace lidovýchovného charakteru, nebylo potřeba povinně zřizovat zmíněné kurzy občanské výchovy. Okresní sbor tudíž řídil ve svém sídle takové akce, které měly význam pro okres celý, kdežto místní osvětový sbor se zaměřoval na lidovýchovnou činnost v měřítku lokálním. Města nad 10 000 obyvatel, jež byla sídly okresních soudů, zřizovala sama osvětové sbory, a to opět ze zástupců výlučně venkovských korporací, které měly působnost na venkově, zatímco městské osvětové sbory pečovaly o lidovýchovnou činnost pouze v příslušném městě (Škoda, Paška, 1977, s. 31).

Z hlediska právního zákon měl své některé slabiny, což umožňovalo různé pokyny obcházet a nahrazovat jinými kroky. Zejména v počátcích nebylo dostatek kvalifikovaných pracovníků a ani finanční situace nebyla pro lidovýchovu růžová. Aby se věc alespoň trochu upravila a stabilizovala, bylo na Ministerstvu školství a národní osvěty zřízeno zvláštní nové lidovýchovné oddělení. K tomuto kroku napsal prof. Trnka: ...„Nejmocnější zásah do vývoje

československé osvětové práce stal se zřízením lidov ýchovného oddělení v ministerstvu školství a národní osvěty“... (Trnka,1936, s. 147). Tam, kde již dříve působil nějaký okresní vzdělávací sbor, bylo možné jej přebudovat na osvětový sbor podle již zmíněných kritérií s důrazem na to, že musí jít o natolik nestrannické těleso, které by mohlo zodpovědně přistoupit k funkci okresního osvětového sboru.

Zákon měl otevřené dveře i pro činnost těch, kteří ne vždy působili v souladu s povinnostmi občana demokratického státu. Dělo se tak přesto, že se ve zmíněném prvním paragrafu zákona výslovně říká, že je potřeba podávat informace o ústrojí státu a o právech a povinnostech státních občanů. Přirozeně, že od počátků nového státu se dostávaly na fórum i problémy a zájmy povahy třídně – politické, a samozřejmě nelze opomenout například i velký problém náboženský a církevní, a to zejména ve vztahu k církvi římsko katolické.

Výbor každého okresního osvětového sboru si volil ze svého středu předsedu, jednatele a pokladníka. Jednatel se zároveň stával okresním důvěrníkem Ministerstva školství a národní osvěty. Z toho všeho je patrné, jak si stát zajišťoval z centra svůj vliv na působení každého osvětového sboru. Pro zajištění kvalitní a efektivní činnosti v oblasti lidov ýchovy mnohé okresní osvětové sbory pořádaly přípravné kurzy pro lektory, a to zejména na venkově. Městské osvětové sbory se zabývaly bezprostředně činnostmi vzdělávací a měly respektovat iniciativu spolků z oblasti lidov ýchovné.

Nižší články, kterými byly místní osvětové sbory, byly orgánem, který volilo obecní zastupitelstvo. Ty pak samy zřizovaly zmíněné lidové kurzy občanské výchovy, a rozvíjely i jinou lidov ýchovnou činnost, zejména takovou, která nebyla zajišťována místními spolky. Prováděcí nařízení šlo až tak daleko, že určovalo, že v každé obci se na návrh okresního osvětového sboru utváří tři až čtyřčlenná místní osvětová komise, přičemž její jednatel byl stálým důvěrníkem okresního osvětového sboru. Jestliže se hlouběji zamyslíme nad promyšlenou strukturou, vidíme, jak si stát směrem od svého centra v podobě Ministerstva školství a národní osvěty přes okresní osvětové sbory zajišťoval

svůj dohled až do nejnižších článků v obcích prostřednictvím zmíněných důvěrníků.

Na první pohled se zdá, jak poměrně důkladně, legislativně i organizačně, byla zajištěna státní osvětová péče. Ve skutečnosti však nelze přehlédnout některá fakta, která způsobovala, že tato činnost nemohla být vždy a všude dostatečně zajišťována, protože chyběly peníze a kvalifikovaný pracovní aparát. Celkově se lze důvodně domnívat, že tehdejší politickým stranám bez zřetele na to, o kterou šlo, nebyl zmíněný zákon a jeho prováděcí nařízení vhodný a jimi plně respektovaný. Proto záhy po jeho vyhlášení se začaly objevovat z rozličných politických stran výrazné snahy zákon novelizovat. Nicméně to se celou dobu existence první Československé republiky nepodařilo realizovat. To svědčí i o tom, že centrum, tj. nově zřízené lidovýchovné oddělení na Ministerstvu školství a národní osvěty, mělo dostatek moci a vhodné nástroje, kterými zabezpečilo, aby zákon byl prováděn tak jak byl přijat Národním shromážděním.

Je ovšem nutné se zmínit také o tom, že osvětové sbory a osvětové komise nezůstaly jen u aktivit koordinačních a iniciátorských v oblasti občanské výchovy, ale začaly bohužel veškerou osvětovou činnost v jistém slova smyslu monopolizovat. Nejednou usilovaly o to, aby soustředily do svých rukou celkové řízení lidovýchovné činnosti, tj. včetně lidovýchovné činnosti spolkové. To ovšem vedlo k přímým střetům se zájmy různých spolků a politických stran, z nichž některé vykonávaly pestrou a bohatou lidovýchovnou činnost s dlouhou tradicí a historií. Lze tedy v jisté míře zjednodušeně říci, že se vlastně vytvářela na jedné straně lidovýchova státní a na straně druhé byla lidovýchova spolková či lidovýchova politická. Lidovýchova státní se snažila ovládnout všechny lidovýchovné iniciativy.

Významný lidovýchovný pracovník, působícím na příslušném rezortním ministerstvu, prof. Matula, sám připouštěl, že zákon č. 67/1919 Sb. z. a n. má své nedostatky. Za jeden z nich považoval například to, že ve vztahu k Čechám se hovoří o sídlech okresních zastupitelstev, kdežto se zřetelem na Slovensko o sídlech žup, přičemž na Moravě a ve Slezsku nebyla ani okresní zastupitelstva,

ani župy. Jak známo, později byla Československá republika rozčleněna na čtyři země, v nichž působily politické okresy, a v jejich rámci pak okresy soudní a dále pak obce. Postupně se vytvářely pro jednotlivé země názvy zemských úřadů, což znamená, že byly vlastně ustaveny vzhledem ke čtyř státoprávně ustaveným celkům, zemím, zemské úřady. V počátku to bylo tedy tak, že v Čechách vznikaly okresní osvětové sbory v sídle okresních zastupitelstev, na Moravě a ve Slezsku byly sbory ustanovovány v sídlech okresních soudů a na Slovensku v kulturních střediscích kraje.

Poměrně záhy po vydání zákona o kurzech občanské výchovy byl vyhlášen další zákon lidovýchovné povahy, a to zákon o veřejných knihovnách obecních ze dne 22. července 1919, č. 430/1919 Sb. z. a n. Již na první pohled je naprosto zřejmé, že tento zákon byl daleko důkladněji a obšírněji propracován, než zákon č. 67/ 1919 Sb. z. a n., a že jemu podobný zákon v zahraničí rozhodně nebyl běžný. To, že došlo k formulování zákonných norem ve zřetelnější i sociální formě lze přičíst i tomu, že v obecních volbách v červenci roku 1919 získali sociální demokraté spolu s národními socialisty většinu v národním shromáždění. Do čela vlády se dostal představitel sociálních demokratů Tusar, který vystřídal ve funkci předchozího premiéra Kramáře. V takové situaci obvykle výrazně tržní hospodářství dostalo povahu více nebo méně pozměněnou ve směru k sociálně tržnímu hospodářskému systému.

Je nesporné, že zmíněný knihovnický zákon byl legislativně daleko důkladněji propracován, což umožňovalo, že se dal v podstatě vyloučit diskutabilní, či přímo sporný výklad některých zásadních ustanovení, o nichž zákon hovořil. Příkladem je zákonem uložená povinnost, obsažená v § 1, podle které měla každá obec zřizovat a udržovat veřejnou knihovnu. I k tomuto zákonu bylo vydáno vládní nařízení č. 430/1919 Sb. z. a n., v němž se určovalo, že díla zaměřená proti celistvosti státu, stejně tak jako díla, která bylo možno považovat za hrubé pamflety, dotýkající se důstojnosti určitých stavů a sociálních skupin obyvatelstva, nesmějí být zařazována do veřejných knihoven. Je samozřejmé, že tady byla již věc složitější, protože podle čeho se mělo

určovat, která publikace byla nežádoucím pamfletem. Že se toto mohlo zneužívat, je celkem nasnadě.

Stát se také zajišťoval, aby k ohrožení jeho zájmů nedocházelo ve složení a činnosti knihovnických rad, které veřejné knihovny řídily. Proto zákon výslovně uváděl, že Ministerstvo školství a národní osvěty po návrhu státního instruktora může rozpustit knihovnický radu, jestliže ani přes opětovné připomínky dozorce nebo jiného úřadu by byly do knihovny přijata díla nepřipustná. Knihovnické rady byly oprávněny zajišťovat knihovnické potřeby z obecních dotací, ale i jinými prostředky. Mohly přijímat dary, subvence (ať knižní či peněžní), nebo pořádat ve prospěch knihovnického fondu podniky rázu lidově výchovného. To byla jedna z mála možností, kde knihovnický zákon a předchozí zákon lidově výchovný měly mezi sebou určitý most ke spolupráci. Je pozoruhodné, že knihovnický zákon vlastně posiloval snahy oddělovat práci knihovnickou od práce lidově výchovné, a to do té míry, že knihovnictví nebylo považováno za součást lidově výchovy, nýbrž bylo stavěno vedle lidově výchovy. I když lidově výchovní pracovníci se snažili tuto situaci změnit a obě tyto aktivity více propojit a sblížit, situace se po celou dobu první republiky nezměnila.

Rozvoj obecních knihoven značně podporovala i skutečnost, že na venkově spravovali skoro všichni knihovníci obecní knihovny dobrovolně bez odměny. Rozvoj obecních knihoven ovšem nebyl jen zásluhou intelektuálů. Postavení knihovníka zastávali příslušníci rozličných vrstev. Jako obecní knihovníci působili sice hlavně učitelé, to však neznamenalo že na tomto postu nemohli působit i jiné profese. Jednalo se hlavně o řemeslníky a živnostníky, dále rolníky, ale v některých případech i dělníky. Odborná příprava knihovníků obecních knihoven se poskytovala na roční české a německé Státní knihovnické škole v Praze, založené v roce 1920, v třínedělních knihovnických kurzech a v krátkodobých knihovnických kurzech.

Je třeba také uvést, že jedno z ustanovení v zákoně o knihovnictví určovalo, že knihovna má být vybavena přiměřeně zařízenou čítárnou, a že má vlastně poslání polyfunkční. Že lze těchto prostor využívat pro pořádání různých výstavek, pro pořádání loutkových představení, pro přednášky a lidové besedy i

pro jiné podobné akce. Navzdory tomu ovšem sami knihovníci více méně udržovali svou jakousi stavovskou výlučnost. Nelze ovšem popřít, že jak legislativní úprava našeho knihovnictví a jeho postavení v rámci lidovými, ale i vybavení knihoven samotných, patřilo co do úrovně k nejlepším v rámci Evropy.

Vládní nařízení ke knihovnímu zákonu určovalo ve svém článku 60, že zatímni odchylky pro Slovensko budou stanoveny zvláštním nařízením. Důvodů proto bylo jistě několik, zejména nepoměrně jiná situace v rozvoji slovenského knihovnictví, a také to, že v době, kdy zákon a jeho vládní nařízení vstupovaly v platnost, byly na Slovensku mimořádně nepříznivé podmínky. Slovensko bylo tehdy ohrožováno, byť jen krátce, Maďarskou sovětskou republikou. V Prešově byla dokonce v červnu roku 1919 vyhlášena Slovenská sovětská republika. Situace se nakonec začala měnit po odražení maďarských vojenských jednotek, k čemuž byla vyslána československá armáda.

Dalším lidovýchovným zákonem byl zákon ze dne 30. ledna 1920 č. 80/1920 Sb. z. a n., o pamětních knihách obecních, k němuž bylo vydáno prováděcí nařízení 4. června 1921 č. 211 Sb. Někteří badatelé jej nepovažují za zákon lidovýchovný, jiní jej však považují za třetí lidovýchovný zákon. Na základě tohoto zákona musely všechny obce do konce roku 1922 založit a svým nákladem vést obecní pamětní knihy. O dohled nad nimi se staraly letopisecké komise. Cílem bylo uchovat místní dějiny pro poučení budoucím pokolením. Obecní kronika musela být jednou za tři roky veřejně vystavena, aby každý občan mohl navrhnout změny a doplňky v textu. Kronikářské záznamy byly vždy ovlivněny osobou kronikáře. Tuto práci vykonávali často učitelé, ale i občané z jiných vrstev, z nichž mnozí se stali tzv. písmáky.

V českých zemích bylo možné navazovat na určité tradice, které jsou velkým přínosem pro zachování historické paměti občanů, protože pamětní knihy měly přispívat k zachování místní tradice, historie, poučení a informovanosti. Přitom si ovšem nelze dělat veliké iluze, protože ještě v roce 1935 celkem 1 142 obcí z celkového počtu obcí v Čechách, tj. celkem 8 740, bohužel obecní kroniku vůbec nevedlo (Černý, 1938, s. 189).

Z hlediska historického se musím ve zkratce zmínit o zákonu 75/1920 Sb. z. a n., o organizaci hospodářských škol lidových pro mládež venkovskou z ledna roku 1920. Někteří badatelé tento zákon považují za čtvrtý lidovýchovný zákon. Právě v této oblasti měl prof. Antonín Matula nemalé zásluhy, poněvadž právě jemu se podařilo prosadit pomoci tohoto zákona dvouleté hospodářské školy lidové, které měly zajistit venkovské mládeži vedle všeobecného vzdělání též vzdělání odborné a bezprostředně praktické. Škola tohoto druhu se zřizovala pouze tam, kde o to místně příslušní občané měli zájem. Ovšem jakmile škola vznikla, byla pro místní mládež docházka do ní povinná, pokud dosáhla věku 14 let (Škoda, 1972, s. 35).

Věcný náklad, stejně tak jako osobní náklady na takovou školu, nesli podle zákona místní činitelé. To však vedlo k tomu, že tyto školy nevznikaly houfně. V prvním období účinnosti zákona dosáhl jejich počet 180 (Škoda, Paška, 1977, s. 42). Tyto školy byly navštěvovány žáky po celý rok, nikoliv tedy, jak tomu bylo v jiných zemích, kde návštěva podobných vzdělávacích zařízení byla vyhrazena pouze do doby pro zemědělce nesezónní.

Jestliže si povšimneme, s jakou rychlostí byly zmíněné lidovýchovné zákony připraveny a vyhlášeny, musíme přiznat, že to bylo v měřítku celoevropském krokem skutečně impozantním. Přes různá negativa lidovýchovné zákony otevíraly všemu obyvatelstvu v novém československém státě volný přístup k sebevýchově i k všeobecnému vzdělání. Československo se stalo zemí soustavné lidové výchovy. Hlavní zásady lidovýchovných zákonů stanovily, že výchova lidu je zájmem veřejným, že v každé politické obci působí osvětové instituce – místní osvětové komise, knihovní rada a letopisecká komise, že každá politická obec zřizuje a vydrží ze zákonných příspěvků obecních veřejnou knihovnu obecní, dále že v každém okrese pečuje o lidovou výchovu okresní osvětový sbor, složený z lidovýchovných pracovníků, při každém okresním osvětovém sboru působí okresní referent knihovnický, jenž dozírá na obecní knihovny v obcích nad 2 000 obyvatel.

Dále tyto zásady stanovily, že v obci nad 10 000 obyvatel spravuje knihovnu knihovník z povolání, práva příslušných menšinových národností jsou těmito zákony plně zajišťována, nad prováděním lidovýchovných zákonů bdí lidovýchovné oddělení Ministerstva školství a národní osvěty, osvětové oddělení referátu Ministerstva školství a národní osvěty v Bratislavě a osvětový referent civilní správy Podkarpatské Rusi. K lidovýchovným zákonům vydalo Ministerstvo školství a národní osvěty přes sto nařízení, instrukcí a výnosů, platných jednak pro celý stát, jednak zvlášť pro Slovensko a zvlášť pro Podkarpatskou Rus. Z výnosů je patrné, že Ministerstvo školství a národní osvěty řešilo otázku lidové výchovy velkoryse na celém území státu, a náležitě přitom šetřilo občanské svobody a dbalo na duchovní potřeby občanů všech národností.

Provádění lidovýchovných zákonů na tak širokém základě bylo spojeno s obtížemi. Občané nového státu žili do roku 1918 v monarchii, byli příslušníky několika národností a církví, měli různorodé školní vzdělání a vyrůstali pod vlivem různých kulturních kořenů a tradic. Přesto byly mnohé nesnáze překonány. Státní lidovýchovná péče pevně zakotvila na celém území státu. V obecních knihovnách, osvětových komisích a sborech, ve vedení památních knih pracovalo dobrovolně nejméně 100 000 knihovníků, činovníků osvětových sborů, knihovních rad, lektorů, obecních kronikářů a jiných osvětových pracovníků. Ti všichni byli zárukou československé demokracie a občanských svobod.

Aniž bych se chtěl pouštět do násilné aktualizace, jsem názoru, že přes zásadně změněné podmínky a více jak osmdesátiletý odstup, má i dnes výchova ke státoobčanství a potřeba státní kulturní politiky své nezastupitelné místo v životě společnosti.

3. Lidov ýchovná činnost a její problémy

V této časti předkládám poznatky o realizaci lidov ýchovných zákonů a nařizení k nim vydaných v praxi. Na jedné straně byl záměr, vyjádřený v legislativních normách, a na straně druhé vlastní realizace v reálném životě. V praxi se velmi často naráželo na překážky, které při rychlé legislativní tvorbě nemohly být vůbec postiženy, nebo se nepředpokládaly. Často veškerá strategická snaha o cílevědomé působení lidov ýchovy narážela na nezájem, vycházející buďto z nepochopení záměru, malosti nebo i, a to bylo hlavním problémem prvorepublikové lidov ýchovy, z tehdejší hospodářsko ekonomické situace. Nejdramatičtěji klesl státní příspěvek na financování lidov ýchovy roce 1933, kdy proti roku 1931 byl snížen o 4,5 mil. Kč (Škoda, 1961, s. 81).

Veřejná osvětová péče si kladla za úkol zasáhnout veškeré obyvatelstvo republiky. Kulturní a vzdělanostní úroveň v jednotlivých zemích a v různých národnostech měla být pozvednuta na stejnou úroveň. Byla proto ražena rozličná dobová hesla¹. V souladu s vyhlášenými hesly vydalo Ministerstvo školství a národní osvěty různé výnosy².

Veškeré kroky měly vést k tomu, aby obyvatelstvo samostatného Československa, tj. nejen Češi a Slováci, ale i národnostní menšiny, cítilo patřičnou sounáležitost s novým státem. Jednalo se zde také o to, aby bylo stejnoměrně lidov ýchovnou činností pokryto obyvatelstvo jak městské, tak vesnické. Musíme si zde ale položit otázku, jak stát tento nelehký úkol zabezpečoval, zda byl svými silami, organizačními strukturami a hlavně

¹ Např. vzdělání všem, osvětou k demokracii, zdravou výchovou k duševnímu životu všech občanů, pro lid nejlepší knihu, přednáškou, knihou, časopisem, divadlem filmem a rozhlasem k srdci, rozumu a vůli všech občanů, dále mravní silou jednotlivců k síle národa i státu, zdravý jednotlivec-zdravá rodina, zdravá rodina-zdravý stát, výchovou lidu k hospodářské harmonii, výchovou lidu k dobré správě obcí, výchovou lidu k sociálnímu občanství.

² Jednalo se např. o výnosy: o vzdělávacích kurzech venkovských (r. 1919), o organizaci lidov ýchovných škol středního typu (r. 1919), o kurzech a programech politických stran (r. 1920), o lidových naukoběžích mateřského jazyka na Slovensku (r. 1920), o estetickou úpravu obcí (r. 1921), o vzdělávacích kurzech samosprávných (r. 1922), o vzdělávacích kurzech rodného jazyka pro málo vzdělaní na Podkarpatské Rusi (r. 1922), o bezplatných kurzech pro nezaměstnané (r. 1923), o kurzech pro obecní kronikáře (r. 1924), o vzdělávacích kurzech pro ženy (r. 1925), o vyšších lidových školách, podporovaných státem (r. 1926).

finančním krytím schopen zabezpečit lidovýchovnou činnost v intencích demokratického státu.

Podle definice platné v prvorepublikovém Československu se termínem lidová výchova označovala výchovná a vzdělávací činnost, jejímž předmětem byli lidé škoie odrostlí, a která se koná mimo pravidelné školy. Pro tuto činnost se užívalo také názvů výchova dospělých, výchova mimoškolní nebo také poškolní. ...“Názvem lidová výchova se zároveň vyjadřuje zásada, která nás v naší mimoškolní práci výchovné a vzdělávací sjednocuje, je jím vyjádřena nepochybně a nesporně myšlenka mimoškolní výchovy“... (Matula, 1928, s. 22). Lidová výchova byla chápána jako výchovná soustava, která je budována na předpokladech, že i dospělý člověk potřebuje pro svůj duševní život soustavné výchovné a vzdělávací podněty a že je přístupný výchovnému a vzdělávacímu působení lidí mravně vynikajících nebo odborně školených či lidí nadaných. Za předmět lidové výchovy byl považován celý národ, ale zvláště jeho široké lidové vrstvy, kterým se nedostalo vyššího školního vzdělání a které se živilы tělesnou prací.

Lidovývýchova byla financována hlavně z rozpočtu Ministerstva školství a národní osvěty, pod které podle zákona 67/1919 Sb. z a n., o organizaci lidovýchovných kurzů občanské výchovy, spadala. V něm bylo na tuto činnost preliminována v prvním desetiletí na rok 1919 částka 418.000 Kč, na rok 1920 částka 2.504.088 Kč, na rok 1921 částka 3.458.898 Kč, na rok 1922 částka 4.182.897 Kč, na rok 1923 částka 5.936.453 Kč, na rok 1924 částka 3.805.000 Kč, na rok 1925 částka 4.116.067 Kč, na rok 1926 částka 4.055.200 Kč, na rok 1927 částka 4.090.000 Kč (Matula, 1928, s. 42).

Tyto částky byly využívány hlavně na osobní výdaje úředníků pověřených dozorem nad prováděním lidovýchovných zákonů, na činnost Státní ústředny diapozitivové a filmové, na činnost Státní knihovnické školy, na organizaci knihovnických kurzů, na organizaci kurzů pro lektory, na organizaci kurzů pro málo vzdělané, na činnost osvětových organizací, lidových kurzů a vyšších lidových škol, na vydávání publikací, na činnost veřejných knihoven a filmového archivu, na tvorbu poučných a školních filmů, na podporu osvětových a

lidovýchovných snah v kinematografii, na provoz putovních kinamatografů, na vydávání odborné literatury apod.

Výše příspěvků obcí na občanské kurzy nebyla přesně stanovena. Na základě dobových statistických šetření činil průměrný příspěvek obcí, případně okresů a zemí v letech 1919 – 1920 přibližně 200.000 Kč a následně v letech 1921 – 1922 přibližně 400.000 Kč. V těchto částkách nejsou započítány náklady na pronájem místností, náklady na osvětlení, na otop apod. Na české veřejné obecní knihovny přispěly obce v letech 1920 – 1927 v Čechách, na Moravě a ve Slezsku částkou v celkové výši 53.327.424 Kč, na německé veřejné knihovny celkem částkou 16.687.485 Kč (Matula, 1928, s. 33). Protože statistiky o knihovnách slovenských, maďarských, polských a ruských nebyly vedeny podrobně, nelze již dnes přesně vyčíslit výši jak státního, tak obecního příspěvku, který jim byl poskytnut.

Celkové náklady, a to jak státní, tak obecní, na lidovychovu a na obecné knihovny činil v Československu za léta 1919 – 1927 celkem 115.685.022 Kč (Matula, 1928, s. 34). I přes tuto výši nebyly státní ani obecní příspěvky na lidovychovu dostatečné, a jejich výše byla často podrobována kritice. Například na jednání lidovychovného sjezdu Svazu osvětového, který se konal v Praze ve dnech 1. až 3. července roku 1922, vystoupil v diskusi se svým příspěvkem prof. Dr. Gustav Daněk, který mimo jiné řekl: ... „K řádnému provádění lidovychovy chybějí peníze. Co je nyní k dispozici, je žebrácky málo. Namane se vůbec otázka, zdali to stát s lidovychovou myslí váženě, zda má být lidovychova řádnou složkou vzdělání. Jsem přesvědčen, že lidová výchova je cosi nesmírně důležitého, a že jí kyne budoucnost. Ale pak stát jí musí vydatněji podporovati. Položka 4 miliony je nepatrná proti úkolům, které lidovychově nastávají.“... (Daněk, 1922, s. 37).

Stát, i když si vzal zákonem na svá bedra úkol zajistit dostatečnou lidovychovnou činnost, na čemž měl i sám jako takový prvořadý zájem, nedostatečně ze svého rozpočtu tuto činnost podporoval. Také obecní příspěvky na lidovychovu neodrážely v žádném případě finanční potřeby lidovychovy. To vše zapříčiňovalo, že lidovychovná činnost nemohla být

poskytována v takové šíři, v takovém rozsahu a na takové úrovni, jak bylo zapotřebí.

Se zaváděním občanské výchovy na území nového státu byly ale spojeny i jiné problémy. Jak Češi, tak i Slováci, tedy národy, které v rakousko - uherské monarchii staletí trpěli v porobě, vypěstovali si v sobě odpor ke všemu oficiálnímu, státnímu. Stát po staletí pro ně znamenal symbol útlaku, a to jak útlaku národního a kulturního, tak i útlaku hospodářského. Proto byla v národním podvědomí vypěstována negace všeho státního. Tento kritický moment bylo třeba překonat, přesvědčit národní podvědomí a lid, že nový stát je tu pro ně, pro jejich národ, pro jejich potřeby.„Tak Slováci, jako Česi, boli sme po stáročia inštiktivně, citově aj výchovou národnou vedení práve k opačnému presvedčeniu, k vedomej negácii štátu“... (Maule, 1926, s. 32).

Nešlo však jen o občanskou výchovu. Požadavek lidovýchovných pracovníků byl, aby lidová výchova programově dávala příležitost nejen ke všeobecnému vzdělání, jako např. občanské výchově, ale i k poučení o věcech praktického života, aby posluchači měli stále větší možnost se uplatnit v praktickém životě, ve svém zaměstnání. Na takovémto základě pochopená lidová výchova měla velmi široké pole působnosti. Každý osvětový sbor ale musel výše uvedené řešit svým způsobem podle místních podmínek. Jinak měla lidová výchova v praxi vypadat na venkově, jinak na malém městě, jinak ve velkoměstě. V konkrétních případech měl jinak vypadat program činnosti osvětové komise v místech s průmyslovou výrobou, a jinak v místech s převažující zemědělskou výrobou.

Aby ovšem osvětový sbor mohl pracovat, musel si získat důvěru občanů v nové státní zřízení. Osvětový sbor, a to jak okresní nebo městský, měl pracovat tak, aby byl obyvatelstvem vnímán jako nadstranická, nadspolková instituce, ve které by měly být zastoupeny všechny spolky a politické strany oblasti, bez monopolu na veškerou lidovou výchovu v daném regionu. Osvětové sbory měly mít za úkol sjednocovat činnost osvětových spolků ke společné, plánové, státu prospěšné práci....„Keď sledujeme výkazy dosávadnej činnosti, prekvapia nás radostné číslice prednášok a kurzov, ukazujúce, jako sa

záujmem občianstva pomaly utvára a ustaluje. Dnes nemožno hovoriť iba o prvom nadšení“... (Palzák, 1926, s. 54).

Počet prednášiek a kurzů konaných lidovýchovnými organizacemi rostl rok od roku a zabíral stále větší okruh zájemců, kteří byli získáni pro soustavnější sebevzdělávací práci. Město, s obyvatelstvem koncentrovaným na poměrně malém místě, poskytovalo již svojí strukturou snadnější základnu pro soustavnější organizaci lidovýchovy. K posluchačům bylo snadnější se dostat, návštěva přednášky, kurzu nebo školy byla poměrně snadná a rovněž snadné bylo získat lektora. Na venkově byla situace daleko složitější. Byly tam těžkosti dopravní, s tím spojená značná ztráta času a poměrně vysoké náklady spojené s uspořádáním přednášky či kurzu. Už z tohoto důvodu bylo zapotřebí, aby přednášky na venkově byly konány nanejvýš promyšleně. Venkovský občan nemohl být uspokojen jen náhodnou přednáškou či slavnostní příležitostí.

Přednáška na venkově měla být chápána jako součást cyklického útvaru, extenzí, jako ne zcela ještě ucelený kurz s přesně zapsaným počtem posluchačů. Takovéto přednáškové extenze nemusely zůstat svým významem pozadu za významem kurzu. Okresní osvětové sbory tedy měly mít svůj pevný pracovní plán, který by na venkově postupoval od jednotlivých přednášek až k pevnému útvaru lidové školy. Při plánování vzdělávacích akcí pro venkovské oblasti bylo také nutno přihlížet k sezónnosti jednotlivých zemědělských prací a bylo zapotřebí brát ohled na zvyky a obyčeje venkovského obyvatelstva. Naproti tomu obyvatelstvo průmyslových oblastí se obecně rozdělovalo na více různorodých skupin, tj. na dělníky, úředníky, obchodníky, řemeslníky a učitele různých kategorií. Každá takováto skupina měla své specifické požadavky, své od ostatních skupin rozdílné vzdělání a vyhraněné třídní zájmy. Celé jejich sebevzdělávací jednání bylo motivováno hlavně zvýšením mzdy, výdělku.

Lidovýchova obyvatelstva průmyslových míst se nesměla omezovat na přednášky všeobecného charakteru, nýbrž musely již jednou dosažené vzdělání dlouhodobými (až 4 měsíce trvajícími kurzy) prohlubovat a ucelovat. Vzdělání nemělo být poskytováno zadarmo. Posluchači totiž měli mít dojem, že

vzdělávání si kupují jako každou jinou službu, a tím se k němu také stavět. Lektori také měli mít dojem, že za odevzdanou výchovnou a vzdělávací práci dostali slušnou odměnu. Úkolem lidovýchovných spolků, korporací, obcí a státu bylo, aby režijní náklady byly co nejmenší při co největším využití vzdělávacích možností a vzdělávacích pomůcek. Dělníci všech oborů měli být vedeni k tomu, aby si byli plně vědomi významu své práce, a aby tuto práci znali nejen po stránce řemeslné, ale aby znaje její teoretický podklad, ji zdokonaľovali. A to jak co do rychlosti postupů, tak co do jakosti výsledného výrobku. Mělo jim být jasné, jak spolu souvisí cena suroviny, jejich mzda, výrobní náklady a prodejní cena výrobků, které vytvořili, aby pochopili národohospodářský význam jejich práce.

Jejich vzdělávání mělo být takové, aby byli schopni střídat místo svého působení, a to v celém světě, kam by je mohl zavést nedostatek práce v jejich bydlišti. Na základě posledně uvedeného mělo tedy být jejich vzdělávání doplňováno také z hlediska jazykového a z hlediska psychologického. Úředníkům všech stupňů mělo být umožněno seznámit se nejen s podstatou techniky práce jejich příslušného oboru, ale s podstatou techniky práce všech oborů. Přitom však bylo nutno přihlížet ke specifické kancelářské úřednické, kterým bylo nutno objasnit význam všech slov, se kterými při své práci mohli přijít do styku.

Obchodníkům a řemeslníkům v průmyslových městech mělo vzdělání umožnit aby lépe rozpoznali směr požadavků svých zákazníků, aby je plně mohli splnit, a to bez újmy jak na jakosti dodaného zboží, tak bez újmy na svých výtělcích. Drobným obchodníkům a řemeslníkům mělo být umožněno doplňovat si vzdělání v oblasti obchodního účetnictví, politického a hospodářského vývoje, základů filozofie, logiky a psychologie. Učitelům mělo být hlavně umožněno pochopit jejich úkol mimo školu, rozdělení práce podle věku a dosaženého vzdělání ostatních vrstev obyvatelstva, opatření vhodných pro lidovychovu (vhodných místností a pomůcek apod.). Hlavním cílem bylo vyškolit učitele, aby byli schopni přenést své znalosti na co nejširší vrstvy co nejvhodnějším způsobem, a to jak po stránce obsahové, tak po stránce přednesu.

Význam takovéto lidov ýchovy byl v tom, že měla dát každému člověku možnost být svým vlastním individuem, které je schopno postarat se samo o sebe, a nespolehat se na stát nebo ostatní občany. Bohužel, jak již bylo řečeno dříve, nebyl dostatek finančních prostředků, aby se i takovýto mohutný projekt mohl plně rozvinout, a tím usnadnit život občanům a ulehčit státu. Co však tato lidov ýchova hlavně postrádala, bylo vedení občanů k vyšším hodnotám a metám, než bylo jen praktické, pragmatické vzdělání. Racionalismus a pragmatismus v lidov ýchově převážil nad jakýmkoli idealismem. Nebylo zde místa pro přiblížení a pochopení závažných problémů života a mravního posilování národa. Prvorepubliková lidov ýchova nabývala často jen charakteru pragmatické průměrnosti.

Činnost okresních a městských osvětových sborů se zpočátku slibně rozvíjela. Po tříletém trvání se však nerozšířila, jak se očekávalo, nýbrž namnoze ochabovala a slábla. Okresní sbory Svazu osvětového, tj. organizace sdružující původní vzdělávací spolky a jednoty na základě dobrovolné a spolkové formy, v malých městech postupně přejímaly povinnosti okresních osvětových sborů. Za tím vším stála určitá ochablost okresních osvětových sborů, jejíž příčinu můžeme najít za prvé v tom, že politické strany v osvětových sborech zastupovali mnohdy nekvalifikovaní lidé, za druhé v jednostranném zaměření osvětových sborů, daného ze zákona, na výchovu občanů pro republiku (občanská výchova), což svádělo k jednostrannosti.

Okresní osvětové sbory navíc zápasily s nedostatkem vhodných místností, neúplným vybavením učebními pomůckami, nedostatkem odborníků na lidov ýchovu a také s tím, že občané po krutém období světové války toužili více po zábavě, neboť prvotní nadšení po státním převratu brzy vyprchalo. Tím se výsledky okresních osvětových sborů a místních osvětových komisí zhoršovaly. Důvod musíme také spatřovat v úřední postátněnosti okresních osvětových sborů a místních osvětových komisí. Ta neumožňovala jejich vlastní iniciativu, ale nutila je čekat na úřední opatření nebo pokyn. To vedlo také na spoléhání se na stát.

Naproti tomu Svaz osvětový byl organizací dobrovolnou a zároveň spolkem, který šířil nepolitické vzdělávání, měl širší a volnější program. Práva a povinnosti členů byla jednoznačně dána, spolkové orgány byly pod přímou kontrolou členů, která zabezpečovala také ekonomické rozdělování finančních prostředků. Činnost byla daleko volnější, opírající se o naprostou dobrovolnost. Měl také vlastní knihovny a čítárny, pořádal poučné a vzdělávací přednášky, organizoval uměleckou výchovu lidu. Kromě finanční podpory od státu, okresu a obce měl Svaz osvětový také zdroj finančních prostředků z členských příspěvků, vstupného na své akce (kromě bezplatných přednášek pořádal Svaz osvětový divadelní představení, koncerty apod.). Svaz osvětový chápal formu spolkovou jako základ, kdežto formu úřední (osvětové sbory a komise) pouze jako podpůrnou.

Svaz osvětový se považoval za všenárodní. Byl proti pokračující roztříštěnosti lidové výchovy, kterou podle něho zapříčiňoval hlavně tlak politických stran. K tomu osvětový pracovník V. Mostecký řekl: „...„A tak pro nás plyne důsledek: S roztříštěností kulturní práce musíme počítati a zde nasaditi všechny páky, abychom přivodili nějakou nápravu. Jinak bude osvětová činnost stále selhávati a všechna práce a energie obětavých a ideálních pracovníků vyzní naprázdno“... (Mostecký, 1922, s.18). Činnost okresních osvětových sborů a tím i místních osvětových komisí byla také ochromována a bržděna nedostatkem finančních prostředků. V některých místech republiky byla takto jejich činnost znemožněna, paralyzována. Okresní osvětový sbor sice mohl podle instrukce Ministerstva školství a národní osvěty od obcí, popř. okresní samosprávy či státu, vyžadovat přiměřenou finanční podporu na svou činnost, nebyly však nijak specifikovány povinnosti činitelů, ať už obecní, okresní či státní správy, těmto požadavkům vyhovovat. Záleželo jen na jejich dobré vůli. Stylizace § 20 „...okresní samosprávou buďtež podpory uděleny...“ nebo „... obec přispěje na náklady kurzů...“ byly příliš vágní a nezavazující.

K tomu cituji Karla Měřinského: „...„Nepochybuji ani v nejmenším, že lidovému oddělení ministerstva školství a národní osvěty mělo, má či bohdá i bude míti dobrou vůli podporovati finančně co nejúčinněji lidovou výchovu v republice. Mám za to, že demokratický stát musí činiti povinnost starati se

všemožně o lidovýchovné akce, leč nemohu se, promiňte, spřáteliti s názvem subvencí (tj. státních almužen), ačli ovšem nevypadá financování lidovýchovy ministerstvem u nás skutečně jako almužna, povážíme-li že jednotlivým církvím v republice na účely velmi pochybné ceny dostává se 90 miliónů Kč, a na lidovýchovu pouze 4 miliónů Kč z pravidelného státního rozpočtu! Nelze se potom prostě diviti, že stávající osvětové sbory musí se spokojiti jen nepatrnými podporami státními, počítajícími s průměrnou položkou 4.600 Kč ročně na lidovýchovné akce. Stát, podporuje-li výchovné akce, jest k tomu morálně povinen, a stěžuje-li si prof. Matula..., že stát nestačí obmezenými svými prostředky na výchovu osvětových pracovníků, mohli bychom klidně poukázati na to, že milióny dávají se zbytečně tam, kde jich tak nutně třeba není, a kterých dosti často bývá používáno k akcím protistátním“ (Měřinský, 1922, s. 21).

Na okresní osvětové sbory jako na státní orgán bylo naloženo příliš velké břímě. Rozsáhlou lidovýchovnou činnost ve své podobě, jak byla legislativně ustanovena, nemohly v daných podmínkách v žádném případě zvládnout. Musely se tedy zaměřit jen na určitý výsek lidovýchovné činnosti, kterým byl výchova občanů pro stát. Je více než symbolické, že hlavní podíl na osvětové a lidovýchovné činnosti začal přebírat orgán, který neměl vlastní podstatu úřední, ale byl založen na spolkovém základě. Toto postavení pomohlo Svazu osvětovému, aby se stal hlavním protagonistou lidovýchovy v Československu.

Pro správný průběh lidovýchovy bylo také zapotřebí vzdělaných a kvalifikovaných osvětových pracovníků. Pro ně byly proto pořádány prázdninové vzdělavatelské kurzy, které měly délku trvání 7 – 11 dní (Škoda, Paška, 1977, s. 87), a dvou až třídní osvětové sjezdy (župní, zemské, popřípadě celostátní). Také na učitelských ústavech byly každý rok pořádány pětihodinové přednášky o lidovýchově a lidovýchovném knihovnictví, a to pro nastávající učitele. Vzdělavatelské kurzy byly pořádány o letních prázdninách

ve venkovských městech³. Účastnili se jich hlavně učitelé, učitelky a akademici. Na kurzech se přednášelo pět hodin denně, ostatní čas byl věnován exkurzím např. do přírody, hospodářských či průmyslových podniků a do kulturních institucí v kraji, ve kterém byl kurz pořádán.

Exkurze měly posluchače obohatit o nové poznatky. Posluchači poznávali místní podmínky. Šlo o praktickou vlastivědu a názornou sociální výchovu. Pořádaly se také návštěvy vzorových lidovýchovných podniků. Posluchači poznávali tajemství techniky osvětové práce, obohacovali své zkušenosti. K přednáškám patřily také diskuse a debaty. Tyto formy výuky byly velmi užitečné, protože na kurzech přednášeli vysokoškolští profesori a jiní vynikající odborníci, lidé tvořiví a demokratičtí. Přicházeli z různých prostředí, měli různé zkušenosti a různé vzdělání, získané třeba i v zahraničí, a diskusemi či debatami mohli předávat velmi podnětné zkušenosti. Z různých krajů a z různých prostředí přicházeli také posluchači, a v diskusích třibili své znalosti a názory, vyjasňovali si otázky, které jim nebyly zcela jasné.

Pro přednášející byla péčí Ministerstva školství a národní osvěty vydávána Státním nakladatelstvím v Praze knižní řada „Občanská knihovna“, v níž vycházely populárně naučné spisy. V knižní řadě „Knihy pro každého“ byly vydávány obsáhlejší populárně vědecké spisy a také lidovýchovné příručky. V roce 1928 Masarykův lidovýchovný ústav otevřel Lidovýchovný seminář, v němž se vědecky zkoumaly podstata, úkoly, metody a prostředky lidovýchovy. Význam takovýchto prázdninových kurzů byl skutečně velký. Účastníci, kteří se sjížděli ze všech koutů republiky, se zde seznamovali s nejnovějšími trendy v lidovýchově a v praxi si ověřovali jejich účinek.

Přibývalo také problémů národnostních, zejména v příhraničních oblastech, ve kterých mělo většinu obyvatelstvo sousedních států. Jako příklad uvádím menšinu německou. V Československé republice si obyvatelstvo

³ Letní kurzy obsahovaly zpravidla tyto předměty: sociální pedagogiku, lidovou výchovu, národní dějiny, světové dějiny, dějiny literatury se zřetelem na výběr knih pro lidové knihovny, národní hospodářství, sociální zákonodárství, občanskou nauku, filozofii, etiku, sociologii, vlastivědu, zdravotvědu, technické vymoženosti ve službách lidovýchovy, pomocné nauky pro lidovýchovnou praxi (Matula, 1928, s. 40).

německé národnosti organizovalo svoji lidovýchovnou práci se svou příslušnou systematickostí a houževnatostí ve svých strukturách, nezávislých na státě, samo. Jako první nestátní centrála pro německou lidovýchovnou a vlastivědnou činnost působil od roku 1924 „Der deutsche Verband für Heimatforschung und Heimatbildung“ se sídlem v Ústí nad Labem. Tato centrála sdružovala všechny velmi četné německé krajanské spolky, jak lidovýchovné, tak vlastivědné, v Čechách. Také československý zákon o obecních knihovnách podnítil činnost Němců na tomto poli. Brzo pochopili, jak dobře se jim hodí plnění tohoto zákona do jejich politického programu.

Vlastní oficiální centrálou německé lidovýchovné činnosti v tehdejší Československu byl zvláštní, státem subvencovaný, lidovýchovný výbor při Svazu německých samosprávných těles se sídlem v Teplicích – Šanově. Tento výbor řídil jednotně práci okresních i městských vzdělávacích sborů, které na německo-českém venkově vyvíjely velmi intenzivní činnost. Pořádaly pro německé obyvatelstvo v jejich mateřštině přednášky, pracovní kurzy, debatní večírky, divadelní a kinematografická představení apod. Jen za rok 1924 uspořádaly německé okresní osvětové sbory 5 304 přednášky se 458 520 účastníky, 449 kurzů se 7 612 učebními hodinami a 31 489 posluchači, 2 108 ochotnických představení a 1 330 představení pro mládež. Kromě těchto výše uvedených akcí uspořádaly za rok 1924 německé osvětové sbory 6 733 představení a zábav - divadlo, loutkové divadlo, kinematografická představení, lidové zábavy, hudební akademie aj. (Frank, 1927, s. 34).

Pro německé lidovýchovné pracovníky byly s československou státní podporou pořádány pravidelné pracovní kurzy (Volksbildnertagungen). Vypjatému německému nacionalismu ale oficiální a státem podporovaná síť osvětových sborů nestačila, a vybudoval si proto svoji vlastní síť lidovýchovných organizací, kterou měl zcela ve svých rukou. Důvodem vzniku této neoficiální mimostátní sítě bylo, že oficiální síť osvětových sborů byla příliš závislá na vládě Československé republiky.

Je zřejmé, že cíle německé příhraniční lidovýchovy nebyly loajální k československému státu. Bránila i minimální kontrole a nešla cestou zdokonalování činnosti oficiálních struktur lidovýchovy. V roce 1925 zřídila „Hauptstelle für deutsche Schutzarbeit“, jakási neoficiální centrála tzv. německých obranných jednot, samostatnou „Gesellschaft für deutsche Volksbildung“, jež se stala centrem vypjaté nacionální, šovinistické výchovy německého obyvatelstva Československa⁴. Kromě oficiálních okresních osvětových sborů a výše zmíněných nacionálních osvětových těles měly ovšem také své lidovýchovné organizace i německá města, německé obranné spolky a německé politické strany.

Na Moravě řídil tuto neoficiální lidovýchovnou německou činnost „Verband der Bezirksbildungsausschüsse und Bücherreiräte und Schlesiens“. Vedle něho pracoval „Hauptstelle für Vereinsveranstaltungen“, založený moravskou vědeckou společností „Deutsche Gesellschaft für Wissenschaft und Kunst“ v Brně, která byla subvencovaná státem. Tato lidovýchovná centrála udržovala a doplňovala v roce 1922 založenou knihovnu, spravovala „lidovou hudební knihovnu“, pro přednáškovou činnost zřídila „Deutsche Vortragszentrale“, pořádala přednášky, kurzy, exkurze a vydávala německé publikace. Do německé lidovýchovné činnosti v rámci Československé republiky náležely i německé lidové univerzity (Volkshochschule), kterých bylo v republice celá řada a stále se množily. Do tohoto rámce německé lidovýchovné činnosti spadaly i německé lidové knihovny, které prodělaly po první světové válce velký rozmach. O tyto knihovny se staral zvláštní německý knihovní instruktor při Ministerstvu školství a národní osvěty.

Poradním tiskovým orgánem pro německé knihovníky byl časopis „Buch und Volk“, vydávaný německým knihovnickým spolkem „Verband der deutschen

⁴ Spolky, sdružené do této centrály, byly: Deutscher Kulturverband, Bund der Deutschen in Böhmen, Bund der Deutschen in Mähren, Bund der Deutschen Schlesiens, Deutscher Böhmerwaldbund, Deutscher Turnverband v Teplicích – Šanově, Sängerbund der Sudetendeutschen v Ústí nad Labem, Deutscher Lehrerbund v Liberci, Deutscher Akademikerverband v Teplicích a v Brně, Deutsche Volksbüchereigenossenschaft v Litoměřicích, Deutscher Verband für Heimatforschung und Heimatbildung v Ústí nad Labem, Deutscher Volksbildungsverein v Karlových Varech a Jungdeutsche Gemeinschaft „Böhmerland“ (Frank, 1927, s. 35).

Buchwarte“. Německé obecní knihovníky vychovávala německá státní knihovnická škola v Ústí nad Labem, a to s československou státní podporou. Rozdělení vhodných knih německým obecním knihovnám organizovala od roku 1920 „Deutsche Volksbücherrei“ se sídlem v Litoměřicích, která jen za první tři roky svého trvání rozeslala přes 200 000 knih (Frank, 1927, s. 36), které podporovaly německý nacionalismus. Byla vydávána také celá řada německých lidových kalendářů. Kromě toho byly zakládány četné německé lidové čítárny.

Celé německé lidovýchovné a vlastivědné hnutí bylo jednotně vedeno a bylo také v ustavičném styku s podobnými institucemi v Říši (Německu) a Rakousku, odkud se mu dostávalo instrukcí, podnětů a direktiv. Představitelé německého obyvatelstva v Československé republice využili v nejvyšší možné míře možnost za státní peníze vytvořit si vlastní, samostatnou lidovýchovnou síť, naprosto nezávislou na československých státních orgánech.

Ty tuto novou, nezávislou strukturu, nebyly schopny kontrolovat. Toho zneužili němečtí představitelé k tomu, aby mohli šířit mezi německým obyvatelstvem Československa své vlastní ideologické myšlení, které nemělo s Československem jako jejich vlastí nic společného. Základem této ideologie byla myšlenka odtržení příhraničních oblastí, osídlených německou menšinou, od první Československé republiky, a jejich připojení k Německu.

S ohledem na rozsah této práce a z důvodu jejího zaměření na české země nemohu se v dostatečné míře věnovat slovenské lidovýchově. Proto bych chtěl v krátkém nástinu tuto problematiku alespoň částečně postihnout. Slovenský národ prošel, podobně jako národ český, národnostním útlakem. Nejdříve se jednalo o germanizaci, která se začala uplatňovat v období celostátní unifikační ideje za Marie Terezie a hlavně Josefa II. Tento postup se dotýkal i místní šlechty, a to jak politicky, tak hospodářsky. V rámci Uherska tato situace nakonec vedla k odboji, který vyvrcholil vlnou maďarského nacionalismu. Jeho rozmach se stal výrazným nebezpečím pro Slováky. Z nebezpečí pomadžarštění Slováků vzešla myšlenka slovenských vlastenců na vytvoření moderního slovenského národa jako samostatné jednotky v rámci uherské státní myšlenky. Tímto postojem se začaly přetrhávat do té doby úzké

vazby na Čechy. Maďaři však nechtěli připustit, aby se u Slováků vyvinulo národní sebevědomí a sebeurčení.

Slováci se snažili čelit maďarizaci také kulturní a osvětovou prací. Na posilu národa byly zakládány různé spolky, a to zejména od sedmdesátých let 19. stol., které měly lidovýchovné tendence. Např. roku 1863 byla založena Matica Slovenská, středisko slovenského kulturního života. Dále to byl např. Spolek sv. Vojtěcha, založený v Trnavě roku 1870. Jeho úkolem bylo vydávat slovenské knihy a rozšiřovat je po celém Slovensku. V slovenské lidovýchově pracovaly také studentské spolky. Jako např. Tatran, Národ nebo Detvan. Mezi slovenskými ženami úspěšně pracoval spolek Živena, založený v roce 1869. V lidovýchově pracovalo také mnoho jednotlivců, např. Blaho, Šrobár, Hurban – Vojanský (Matula, 1928, s. 17).

Po převratu a vzniku nového československého státu měly i pro Slovensko nemalý význam přijaté lidovýchovné zákony. Protože na Slovensku byla dost odlišná sociální a vzdělanostní situace, bylo působení těchto zákonů v některých ohledech poněkud odlišné. Pokud jde o zákon č. 67/1919 Sb. z. a n., o organizaci lidových kurzů občanské výchovy, vyhrčenější situace na slovenském území, která nastala dočasným působením Slovenské republiky rad, nemohl být hned a v celé šíři realizován. Přesto se stal, a to záhy po jeho vydání, určitým nástrojem pro pokusy organizovat kurzy pro slovenské negramotné.

Další významný lidovýchovný zákon, zákon č. 430/1919 Sb. z. a n., o veřejných knihovnách obecních, byl pro Slovensko mimořádně důležitý. Jeho uvedení v život v této části republiky ovšem bylo ovlivněno zněním čl. 60 tohoto zákona, ve kterém se praví, že odchylky pro Slovensko budou stanoveny zvlášť. Do té doby totiž nemohla být vůbec řeč o jak lidovém, tak veřejném charakteru knihoven, protože uherská vláda jakékoliv takovéto snahy znemožňovala. Slovákům tak byly zpřístupněny knihy jak v jejich mateřském jazyce, tak v jazyku českém.

Praktická aplikace zákona byla posunuta skoro o šest let. Referát ministerstva školství a národní osvěty v Bratislavě vydal výnos, týkající se realizování knihovního zákona, až 21. května 1925 (Škoda, Paška, 1977, s. 40). Jako důvod zpoždění byla udávána odlišnost poměrů a nedostatek podmínek pro jeho realizaci. Již před vydáním zmíněného výnosu byla literatura knihovního zákona uplatňována v mnohých místech Slovenska živelně.

První léta po vzniku republiky byla spjata s kulturně společenskými událostmi, které výrazně ovlivnily i slovenskou lidovýchovu. Jednalo se např. o oživení činnosti Matice slovenské, jejíž činnost byla dříve maďarskými úřady potlačována, založení Univerzity Komenského, otevření Slovenského národního divadla apod. Jako výrazný a významný akt bylo také vytvoření Osvetového svazu pre Slovensko se sídlem v Bratislavě, který se v oblasti vzdělávání postupně stal ústřední institucí, a to s celoslovenskou působností. Spolupracoval s ústředními slovenských kulturních a tělovýchovných spolků, kde plnil úlohu metodického a koordinačního centra. Pořádal také rozličné kurzy a školení pro lidovýchovné pracovníky, přednášky, akademie, ale i oslavy a koncerty. Ve spolupráci s Maticí slovenskou organizoval sjezdy slovenských lidovýchovných pracovníků. Z hlediska osvětového Svez osvetový v rozvíjení lidovýchovné činnosti vycházel hlavně z myšlenek Šrobára a T. G. Masaryka. Jeho ideová koncepce pronikala i do jednotlivých slovenských osvětových sborů.

Může se říci, že stejně jako v Čechách, i na Slovensku velmi důležitou úlohu v lidovýchově plnili učitelé. Slovenští učitelé byli sdruženi např. v Zemském učitelském spolku, který podporoval myšlenku mravně náboženské výchovy. V tomto duchu vedlo toto sdružení boj proti postátnění školství. Množstvím svých členů tento spolek významně zasahoval do dění ve slovenské lidovýchově. Dalším učitelským spolkem byl Slovenská obec učitel'ská, který v rámci svých pokrokových snah se snažil bojovat proti vlivu luďácké propagandy v lidovýchově.

Také Matica slovenská, jako spolek s významným historickým významem, se soustředila na šíření kultury mezi široké vrstvy slovenského

národa. V popředí přitom stála péče o slovenský jazyk. Ve slovenské lidovýchově mělo také výrazný vliv a význam ochotnické divadlo, které mělo velkou oporu v centrále Ústredie slovenských ochotnických divadel. Pomáhalo zakládat stále nové ochotnické soubory, podněcovalo je k aktivní činnosti. Kromě ochotnických spolků toto centrum sdružovalo také mnohé slovenské dramatické spisovatele. V rámci své činnosti pořádalo rozličné přehlídky, soutěže a sjezdy slovenských ochotníků.

Významně do slovenské lidovýchovy zasáhl rozvoj sborového zpěvu a jeho neustále stoupající úroveň. Tuto oblast značně ovlivňoval dobrovolný spolek Spevácki sbor slovenských učitelů. Kromě výše uvedených institucí a okresních osvětových sborů, tvořících základnu slovenské lidovýchovy, existovala ještě celá řada dalších, které víceméně zasahovaly do lidovýchovné oblasti, jako např. různé spolky náboženské, politických stran a společenských organizací.

Významnou úlohu v rozvoji slovenské kultury a lidovýchovy sehrál český národ. Po vzniku Československé republiky bylo zapotřebí doplnit na Slovensku prázdná místa ve státní správě a školství. Velké množství české inteligence nastupovalo na Slovensko do pozic učitelů, strážníků či lékařů, ale i vysokoškolských učitelů pro nově založenou univerzitu v Bratislavě. Do veřejnoprávních institucí a úřadů tak nastoupili lidé, kteří měli bohaté odborné i organizační zkušenosti na poli lidovýchovy. Vytvořily se tak příznivé podmínky pro rozvoj kultury a lidovýchovy na Slovensku. Do lidovýchovy začala být vnášena soustavnost, byly rozpracovány rozvinuté metody, formy a prostředky této činnosti.

Zpočátku byli tito „vyslanci“ slovenskou veřejností přijímáni kladně. Bohužel tento trend se neudržel na dlouho. Celkovou situaci a postavení české inteligence na Slovensku začal výrazně ovlivňovat její přílišný liberalismus a prosazování čechoslovakismu. Tento neblahý trend přiosťřil celkovou situaci a česká inteligence začala být Slováky odmítána. Neuvědomovala si výrazně jinou historickou zkušenost Slováků a tím i rozličné kulturní a společenské poměry. Chtěli vytvářet novou kulturu izolovaně od kulturních tradic,

vytvořených v minulosti. Důsledky se projevovaly v rozněcování národnostních a náboženských sporů. Celkový dosah této nastalé situace ovlivnil následovně vývoj událostí na celá desetiletí a ovlivnil celé generace.

4. První celostátní lidovýchovný sjezd v roce 1928

Období prvních deseti let po založení republiky znamenalo značnou radikalizaci části obyvatelstva, které se cítilo být zklamáno celkovým vývojem v Československu⁵. Chudí a nezaměstnaní se snažili najít obživu i v cizině. Rok 1928 znamenal zvýšení radikalizace dělníků.

Veškeré nepokoje, a to jak v Praze, tak v jiných městech, se podařilo policii a četníkům, zcela pacifikovat. V takovémto politickém a hospodářském ovzduší se konal sjezd lidovýchovných pracovníků a knihovníků veřejných knihoven v Brně, který lidovýchovné oddělení Ministerstva školství a národní osvěty zařadilo do svého pracovního plánu na rok 1928. Tento jubilejní rok, deset let od vzniku samostatného státu, měl být využit ke zhodnocení pracovních výsledků, dosažených prováděním lidovýchovných zákonů. Sjezd měl rovněž za úkol umožnit setkání všech lidovýchovných pracovníků, neboť ti se dosud scházeli jen odděleně, jednak na kurzech pro lidovýchovné pracovníky, jednak na župních či okresních sjezdech lidovýchovných pracovníků a veřejných knihovníků.

Němečtí lidovýchovní pracovníci se doposud scházeli na svých sjezdech německých osvětových sborů každé tři roky. Ostatní představitelé osvětových sborů dalších národností, žijících v Československu, neměli do té doby příležitost, aby se sešli. Myšlenka celostátního sjezdu byla lidovýchovnou veřejností přijata velice příznivě, protože se očekávalo, že na celostátním fóru se probere řada otázek, které lidovýchovu v Československé republice trápily. Uspořádáním celostátního sjezdu lidovýchovných pracovníků a knihovníků veřejných knihoven ve dnech 5. – 6. července 1928 byla účastníkům sjezdu dána příležitost také navštívit výstavu soudobé kultury, konané v Brně.

⁵ V roce 1927 bylo podle šetření Státního úřadu statistického 759 969 uchazečů o zaměstnání. V roce 1928 nastal v tomto ohledu pokles, a tohoto roku bylo 715 907 uchazečů o zaměstnání. Porodnost začala klesat. V roce 1928 klesla oproti předválečným letům o 18% a v roce 1927 oproti roku 1926 o 3, 03% (Statistická příručka, 1932, s. 26 a 333).

O záštitu nad sjezdem byl požádán prezident republiky T. G. Masaryk, čestným předsedou sjezdu byl ministr školství a národní osvěty Dr. Milan Hodža, který přednesl slavnostní projev na téma kultura v demokracii. Pak sjezdové jednání probíhalo v šesti sekcích⁶ a dvou německých podsekcích. Tím bylo umožněno, aby jednotlivé otázky rozvoje lidovými v Československé republice byly projednány podrobněji, než by bylo možno v plénu.

Dr. Milan Hodža ve své úvodní přednášce nastínil cestu oficiální lidovými do budoucna. V úvodu svého projevu hodnotil přístup jednoho individua k druhému, komunikaci mezi lidmi, a to hlavně mezi inteligencí a lidem dělné práce. ... „My jsme zbořili starý režim, starý společenský systém, ve kterém mezi lidmi a lidmi byly hráze sociální. Je velikou otázkou, budeme-li sto, abychom ... zbořili také ony zdi, které dělí stále ještě intelektuála od vesnického dělníka. Nemyslím na nivelizaci... Horšího by nemohlo být, než tato nivelizace“... (Hodža, 1928, s. 8).

V další části projevu odsoudil situaci, kterou označil jako..., „velkou chybu předválečného Slovenska, ale nejen předválečného Slovenska, předválečných kulturních dějin našich slovanských národů“... (Hodža, 1928, s. 9). A to propast mezi inteligencí a lidem. Pojednal styk mezi inteligencí a lidem jako ..., „velký osudný problém moderní společnosti“... (Hodža, 1928, s. 9). Dále se zabýval liberalismem, jeho složky sociálních, hospodářských a politických koncepcí a tím jeho vlivem na utváření osobnosti člověka. Kladl si otázku, proč neprošel do širokých vrstev, když si v 19. století podmanil výrobu, průmysl, obchod a vrstvy intelektuálů. Vyvodil, že liberalismus počítal jen s psychologii vládnoucích vrstev, ale ..., „zcela nepočítal s psychologii vrstev širokých“... (Hodža, 1928, s. 9). Tím se podle něj nemohl stát ideologií dělných mas, a tyto nesporně proti němu bojovaly. ... „Co tím chci říci? Jen to, že ejhle, jedna veliká, silná po celou řadu desetiletí mysli i státy ovládající ideologie musila vzít za své prostě proto,

⁶ Čtyři sekce byly určeny lidové výchově. První sekce – lidová výchova (iniciativa a organizace), druhá sekce – vyšší lidové školy, třetí sekce – školský a kulturní film, čtvrtá sekce – školský a kulturní rozhlas. Dvě sekce byly věnovány knihovnictví, z toho jedna knihovní propagaci, a druhá knihovní správě (Patzak, 1928, s. 21).

že nepočítala s psychologickými předpoklady širokých lidových mas“... (Hodža, 1928, s. 9).

Za reakci na výše uvedené označil marxismus. Dovožoval, že ten také ...„nepočítal s psychologii těch širokých vrstev, na které zrovna apeloval “... (Hodža, 1928, str. 9) Jako důkaz uváděl marxismus v Rusku, kde se podle jeho slov ...„jak ten se nalézá zcela viditelně na šikmé ploše“... (Hodža, 1928, s. 10). Poté došel k prvnímu vývodu ve svém projevu. ...„Myslím, že zde se ocitáme u kritického bodu kulturní demokracie. Nestačí mít sebeskvělejší myšlenkovou koncepci, nenalezne-li se psychologicky i její souvislost, příbuznost s povahou širokých vrstev, nevyplývají ideologie z těchto vrstev, pak nemůže taková ideologie vyplnit svých úkolů“... (Hodža, 1928, s. 10). Poté se zabýval ideologií (jak liberalismem, tak socialismem) v mysli Angličanů. Liberalismus označil jako vitální sílu Angličanů a mluvil o přizpůsobení socialistických teorií národní psychologii Angličanů, a to odlišným myšlením Angličanů od národů románských a Němců. ...„A proto se socialismus v mysli anglického dělníka se stal již dávno ne socialismem ne revolučním, nýbrž socialismem konstruktivním ... Ne třídní boj, nýbrž zásada sociální spravedlnosti“... (Hodža, 1928, s. 11).

Dalším vývodem jeho projevu bylo, že i v Československu ...„v nové demokracii bude zajisté i naším předním úkolem provést celou řadu takovýchto revisí“. (Hodža, 1928, s. 11). Označil území, na kterém se nalézá nová Československá republika a to území bývalé „Svaté aliance“, ...„kde režim měl starost o soustavné zamezování kulturního pokroku a ne jeho vývoj“... (Hodža, 1928, s. 11) za území, na kterém musí dojít k novému myšlenkovému přerodu, protože ...„na území bývalých tří mocnářství velmi značné procento lidí nebylo ještě intelektuálně zpracováno pro demokratický systém“... (Hodža, 1928, s. 12). Podle ministra Hodži se musela provést revize určitých ideologií, jako např. staré nacionalistické koncepce, poněvadž ...„demokracie by mohla být ohrožena a s demokracií mohly by být ohroženy naše politické, naše státně politické koncepce“... (Hodža, 1928, s. 12).

Nacionalismus musí podle Dr. Hodži znamenat něco konstruktivního. Každý národ má v sobě své specifické vlastnosti, které musí být escoantovány pro lidskou kulturu. ...„Proto kulturní nacionalismus je nepostradatelnou složkou lidství a humanity...Nacionalismus musí se orientovat na produktivitu, na produkci intelektuální, morální, musí se orientovat na pozitivní postoj, musí býti silou tvořivou“... (Hodža, 1928, s. 13). Poslední vývod ministra Hodži byl, že je českou velkou úlohou, aby se teorie sociálního boje velmi důkladně revidovaly. Podle něj tehdejší společnost nepotřebovala třídní boj. Tato myšlenka měla být podle něho revidována, aby mohla být nastolena kulturní demokracie. „Zajisté je kauzální spojení mezi kulturou a demokracií. Demokracie umožňuje nám kulturu, ale je naší povinností kulturou umožnit a zajistit demokracii“... (Hodža, 1928, str. 15).

Poté následovala zasedání jednotlivých sekcí. V první sekci (lidová výchova – iniciativa a organizace), měl mimo jiných příspěvek také prof. Antonín Matula. Podle Matuly úspěch lidovýchovné administrativy závisí na harmonické spolupráci široké obce lidovýchovných pracovníků. Musí překlenout rozpory. ...„Kulturou k demokracii, kulturou a demokracií k trvalé harmonii společenské“... (Matula, 1928, s. 21). Není hybnou pákou kulturního pokroku antagonismus, ale lidská blahovůle, ze které se rozvíjí kooperativní energie. Za nedobré pro lidovýchovu označil nedostatek vhodných místností pro provozování lidovýchovy a vyslovil naději, že za zlepšených hospodářských poměrů bude možno budovat „osvětové síně“ a „osvětové domy“, rozvíjet lidovýchovu jako takovou.

V německé sekci lidové výchovy došlo k vyřizování sporů, které se objevovaly mezi německými lidovýchovnými pracovníky. Z tohoto jednání také vzešel požadavek na zřízení nového německého lidovýchovného ústavu. V druhé sekci (vyšší lidové školy) oborový rada Koloušek poukázal na rozvoj lidových škol pro dospělé v Československé republice. Upozornil na úspěchy, kterých tento nový odbor veřejné lidovýchovné práce dosáhl. Třetí sekce (školský a kulturní film) projednávala stav kinematografie v Československu. Probíhala v něm debata o školském a poučném filmu, o půjčování a výrobě filmů, o kooperaci filmu s tiskem. Projednávala se také mimoškolská výchova

mládeže školským a kulturním filmem. Čtvrtá sekce (školský a lidovýchovný rozhlas) hodnotila dosavadní rozhlasovou organizaci a úkoly, které před ní stojí. Otázka lidovýchovného rozhlasu byla novinkou, a proto měl poprvé na lidovýchovném jednání samostatnou sekci.

Pátá sekce (knihovní propagace) měla dvě oddělení, a to české a německé. Probírala se zde témata, jako např. knihovna jako instituce národní kultury. Německé oddělení této páté sekce probíralo témata, jako např. katalog pro čtenáře, nové knihy pro obecné knihovny, obecní knihovna jako prostředek kulturní pospolitosti, péče okresního osvětového sboru o knihovnictví, zejména na venkově apod. Šestá sekce (knihovní správa) probírala se témata, jako např. metody katalogizační a katalogy, katalogy pro čtenáře, jednotný základ pro správu obecních knihoven, o ceně statistiky v knihovnictví, jak radit čtenáři, naučné knihy v knihovně a podobně. Sjezd prodchla pozitivní idea konstruktivní odborné spolupráce. Práce všech sekcí byla velmi živá a podnětná.

První sekce se shodla při svém jednání v tom, že lidové školy jsou v demokratickém státě jedním z nejučinnějších prostředků mimoškolského vzdělávání a lidové výchovy. Mají-li vyhovovat svému poslání a potřebám nejširších občanských vrstev, musí být podporovány všestranně jak samosprávnými, tak státními orgány. Dále, že lidové školy, zvláště vyššího typu, mají být náležitě vybaveny jak místnostmi, tak pomůckami. Podle sekce mělo být jasně určeno, kdo má nést věcný náklad při lidovýchovných akcích, konaných podle zákona 67 Sb. z. a n., zvláště pokud jde o lidové školy. V zájmu řádného chodu vyšších lidových škol měla být jejich ředitelům poskytována pokud možno úplná dovolená a hlavním učitelům úleva. Shodla se také na tom, aby vysvědčení vydaná posluchačům z kurzu učiva měšťanských škol na základě veřejné zkoušky měla tutéž platnost jako vysvědčení veřejných měšťanských škol.

První sekce dále požadovala, aby Ministerstvo školství a národní osvěty každoročně svolávalo porady ředitelů lidových škol a poskytlo jim možnost návštěvy domácích i zahraničních lidovýchovných institucí. Dále aby byla zavedena jednotná statistika a aby dosavadní přímý styk vyšších škol lidových

s Ministerstvem školství a národní osvěty byl zachován. V druhé sekci se poprvé sešli představitelé vyšších lidových škol. Na svém jednání podrobili úvaze dosavadní praxi lidových škol pro dospělé v naší republice. Shodli se na tom, že se vyvíjí velmi samostatně, není napodobováním cizích vzorů, má vlastní charakteristické rysy. Lidové školy byly zhodnoceny jako významný a cenný útvar v prostředí lidovému výchovy.

Třetí sekce zhodnotila své jednání v konstatování, že rozvoj školské a lidovému výchovné kinematografie v Československu je nejvyšší potřebný. Výroba takovýchto filmů je však také podmíněna spoluprací odborníků pedagogických, technických ale i uměleckých. Předložila také požadavek, aby při stavbě nových škol bylo pamatováno na výstavbu projekčních sálů za subvence státu, a aby tyto projekční sály byly také k dispozici lidovému výchově. Dále požadovala vyškolení učitelů pro zacházení s projekčním přístrojem, a dále aby výroba filmů, jejich nákup i nákup projekčních přístrojů byly co nejúčelnější. Požadovala také těsnější spolupráci se zahraničím v rámci výměny naučných filmů. V rámci jednání této skupiny se vyskytl i požadavek na zřízení putovních aut, která by byla vybavena zařízením na promítání filmů a diapozitivů, a která by zajížděla i do těch nejzapadlejších končin státu a tam promítala výchovné a poučné programy. Texty k takovýmto programům aby byly prosté, populární, přístupné nejširším vrstvám obyvatelstva.

Sekce pátá, která jednala o propagaci veřejných knihoven, podala mimo jiné návrhy do závěrečné rezoluce, ve kterých se například požadovalo, aby knihy českých autorů byly vydávány také ve slovenštině a knihy slovenských autorů aby byly vydávány v češtině. Dále vznesla požadavek, aby při každé měšťanské či víceleté škole byla zřízena zvláštní místnost pro samostatnou čítárnu. Pro propagaci knihovnictví na Slovensku požadovala zabezpečení spolupráce učitelů s obecními, případně obvodovými notariáty. K propagaci také doporučila konání besídek o knihách, čtenářské besídky pro děti, i dospělé s promítáním diapozitivů.

Šestá sekce po svých jednáních došla k závěru, že je mimo jiné zapotřebí, aby vedení malých venkovských knihoven bylo uloženo jako úřední

povinnost učitelům, kteří jako jediní v takových oblastech k tomu mají kvalifikaci, a aby knihovny ve zvláště malých obcích byly umístěny ve škole. Dále aby knihovníkům veřejných obecních knihoven, pokud nejsou obecními úředníky, bylo přiznáno volební právo v knihovní radě, a aby tito knihovníci byli členy okresních osvětových sborů.

V německé sekci však kolidoval čistě vědecký zájem s politickými výpady. K tomu vrchní odborný rada Matula přednesl stanovisko pořadatelského výboru, ve kterém bylo řečeno, že by bylo chybou odchylovat se od čistě vědecké a odborné základny sjezdu a do závěrečné rezoluce zakotvovat věci politické. Mimo jiné řekl:„Prohlašuji většinou věc známou: Všechny národnosti mají v našem státě své samostatné osvětové sbory, všechny národnosti mají své samostatné knihovny, všechny národnosti samy si vybírají knihy do svých obecních knihoven a během devíti let nevyskytly se případy, aby ministerstvo školství a národní osvěty dalo rozkaz, že ta neb ona kniha psaná v tom neb onom jazyce ve státě se vyskytující byla z knihovny vyloučena z důvodů nacionálních. Stejně je tomu na půdě zákona o pamětních knihách obecních. Bylo by chybou...zejména ve veřejnosti mimostátní způsobiti zdání, že na poli lidovýchovy státní správa nepostupuje v duchu zákonů, nebo že duch zákonů lidovýchovných není dost demokratický “... (Matula, 1928, s. 27).

Na závěrečném plenárním jednání prof. Matula vyzdvihl nosnost lidovýchovných zákonů a ocenil neobyčejně silnou účast. Zdůraznil ovšem také, že drobná lidovýchovná práce neměla dosud takové publicistiky, jakou by si zasloužila. Sjezd ohodnotil jako velkolepý podnik, který přitáhl pozornost médií a tím i veřejnosti. Zdůraznil že po devíti letech trvání lidovýchovných zákonů se vytvořilo ovzduší intelektuální spolupráce v našem státě mezi všemi, kteří v sobě mají demokratické myšlení a pohnutky pro práci pro dobro státního celku. Sjezd ohodnotil jako manifestaci kooperativní dohody osvětových pracovníků.

Ze sjezdu vyšly dva důležité návrhy, které byly postoupeny k vyřešení Ministerstvu školství a národní osvěty. První návrh se zabíral zvýšením státní

dotace na lidovýchovu, a to hlavně proto, že pro nejbližší dobu nebylo možno očekávat podporu samosprávných úřadů. Druhý návrh doporučoval, aby osvětové sbory okresní a městské, jakož i místní osvětové komise byly vybaveny vyššími pravomocemi a součinností s veřejnou správou.

Uvedený sjezd dal také podnět k vypracování nového lidovýchového zákona. V sjezdovém usnesení se říká, že dosavadní lidovýchové zákony již nevyhovují a že je tudíž třeba vypracovat zákon nový. Mělo být určeno, že východiskem osvětové práce bude školní obec. Dále, že členové okresních osvětových sborů by měli být voleni ze zástupců místních osvětových komisí a osvětového ústředí, ze zástupců obcí, které měly mimořádně podporovat lidovýchovnou činnost. Příslušných zasedání by se měl zúčastňovat delegát ze župního osvětového úřadu. Zvláštním bodem bylo doporučení, aby dalším článkem lidovýchovné organizace se staly osvětové sbory vyššího řádu, a to župní a krajské, případně sbor celostátní. Osvětové sbory se měly stát korporacemi veřejného práva a osvětoví důvěrníci byli tím pádem funkcionáři veřejní. Tím se stavěl samotný lidovýchovný útvar, tak jeho činitelé, do zcela jiného postavení.

Poněkud problematickým bodem výše zmíněného návrhu bylo, že ani členství v osvětových sborech, ani důvěrnictví, nesmělo být občany do dosažení 60 let věku odmítáno. Popravdě řečeno, je třeba si postavit otázku, jak iniciátoři návrhu takového zákona s takovýmto problematickým závazkem chtěli reálně uspět. Konečně na závěr návrhu bylo uvedeno, že obecní zastupitelstva mají volit členy místních osvětových komisí a také jejich osvětové důvěrníky. Navíc někteří delegáti se domnívali, že hrozí zvýšení stranicko politického vlivu na složení místních komisí i ustavování osvětového důvěrníka. Toto zmíněné nebezpečí mohlo hrozit i samotným již existujícím lidovýchovným sborům okresním.

Ačkoliv byl sjezd konán v době, kdy řada jiných událostí na sebe strhávala pozornost, vyvolal zájem denního tisku, který komentoval celé sjezdové jednání a přinesl řadu zpráv a článků, které informovaly o lidové výchově. Například Národní listy již v předstihu několika dnů upozorňovaly na

to, že se tento sjezd uskuteční pod patronací prezidenta republiky v Brně a sjezd označily jako velmi důležitou událost v kulturním životě státu, která je manifestací pro pokračování v osvědčených kulturních tradicích, které na území československého státu zapustily své hluboké kořeny. Bylo zde také připomenuto, že lidovýchova důsledně navazuje na různé české, slovenské i německé spolky a že Československá republika zákonnými ustanoveními pokračuje v lidovýchovných tradicích a dala lidovýchově ideové, právní, organizační a finanční základy. Na sjezdu, podle autora článku, nemělo jít jen o přehled dosud vykonané práce, ale také o vytčení dalších cest lidové výchovy v Československu.

Také Lidové noviny se zaobíraly lidovýchovným sjezdem. Autor článků k jednotlivým dnům konání sjezdu, mimo jiné uváděl, kolik účastníků má sjezd z té které části republiky a kdo jsou hosté sjezdu. Rozsáhle se věnoval projevu ministra školství a národní osvěty Dr. Milana Hodži a z jeho projevu uváděl doslovné citace. Ve svém článku k druhému dnu trvání sjezdu autor zasvěceně informoval o jednání sjezdu, kdy uváděl jednotlivé přednášející a témata jejich referátů. Ve svém článku k třetímu dni konání sjezdu autor informoval o závěrech sjezdu. Ukázalo se tedy, že lidovýchova v Československu představuje živé hnutí, na které veřejnost reaguje.

Záměr, který byl sledován svoláním prvního celostátního sjezdu lidovýchovných pracovníků a knihovníků veřejných knihoven byl v podstatě splněn. Došlo k potřebnému zhodnocení dosažených výsledků, jakož i k široké výměně zkušeností a k vytčení požadavků na nezbytné změny ve formách a metodách práce, širšímu finančnímu zabezpečení jednotlivých oblastí lidovýchovné činnosti a potřebného kvalitativního a kvantitativního rozvoje veřejných knihoven.

Sjezd se stal určitým mezníkem na poli lidovýchovy. Hlavní referát, přijatá rezoluce, jakož i vystoupení jednotlivých řečníků, se tak stalo pozitivní platformou, od které se dále odvíjela praktická činnost na jednotlivých úsecích lidovýchovy v dalších letech. Rezoluce měla také pozitivní dopad na další práci Ministerstva školství a národní osvěty v oblasti lidovýchovy. Nastupující

dlouhodobá celosvětová hospodářská krize, která samozřejmě zasáhla i Československo však měla bezprostřední dopad na lidovýchovu, a to nejen v oblasti přidělování státních dotací, ale i na celkový kulturní život společnosti. Cíle, které tento celorepublikový sjezd před lidovými pracovníky a stát vytyčil, nemohly být proto z výše uvedeného důvodu splněny. Celá lidovými oblast byla hospodářskou krizí drtivě zasažena a nebyla schopna regulérně plnit své poslání.

5. Lidovýchova v letech hospodářské krize 1930 – 1934

Roku 1929 končí hospodářská stabilizace západního světa a všechny vyspělé průmyslové i agrární země byly postiženy světovou hospodářskou krizí, která byla velmi hluboká a vleklá⁷. Celková hospodářsko ekonomická situace státu vedla nakonec k velké monopolizaci jak v oblasti průmyslu, tak i v oblasti zemědělství. I přes dvojí devalvaci koruny, a to v letech 1934 a 1936, nedocházelo k ozdravení československého hospodářství a státní finance se ocitly v krizi. Nastal pokles nominálních mezd, rapidně rostla nezaměstnanost, polozaměstnanost a pauperismus⁸.

To vše se odráželo i v celkovém poklesu spotřeby těch nejnutnějších životních potřeb, jako byly například potraviny. V letech 1933 až 1938 přešla tato krize v depresi. Roku 1935 došlo také k celkovému všeobecnému nárůstu cen všeho zboží, což se samozřejmě výrazně odrazilo na celkové životní úrovni obyvatelstva. Období druhého desetiletí trvání první Československé republiky bylo tedy výrazně poznamenáno velkými hospodářskými a sociálními potížemi. Hospodářská situace v Československu citelně zasáhla i oblast finanční podpory státu poskytované na lidovýchovu⁹.

⁷ Celková průmyslová výroba v Československu v roce 1933 poklesla proti roku 1929 o cca 60 procent (Procházka, 1962, s. 428). V československém zemědělství sice nedošlo k poklesu výroby, nebyl však zajištěn odbyt zemědělských výrobků. Pokles výkupních cen zemědělských produktů nebyl zastaven ani restrukturalizací zemědělské výroby, tj. zaměřením se hlavně na mléčné hospodářství a na chov vepřového (Procházka, 1962, s. 428). Zadlužování zemědělců, hlavně těch drobných, začalo dosahovat katastrofických rozměrů. Začalo docházet i na exekuce jednotlivých zadlužených zemědělských hospodářství. Touto agrární krizí byli tedy hlavně postiženi malorolníci.

⁸ Celkově vzrostl počet nezaměstnaných v období let 1929 až 1933 ze 42 000 osob na skoro v průměru 740 000 osob. Největší počet nezaměstnaných v prvních letech krize byl zjištěn v únoru 1933, kdy bylo nezaměstnaných 920 000 osob (Procházka, 1962, s. 429).

⁹ V roce 1931 bylo prelininováno v rozpočtu Ministerstva školství a národní osvěty na lidovou výchovu 6 000 000 Kč. Od roku 1932 byl lidovýchovný rozpočet drasticky snižován. V roce 1933 klesl na částku 1 634 000 Kč a na takovéto malé sumě zůstal i v letech 1934, 1935 a 1936. Teprve v roce 1937 byl zvýšen na částku 2 246 000 Kč. V roce 1938 stoupl na částku 4 662 300 Kč. Toto zvýšení však bylo zapříčiněno hlavně počínajícím vnímáním nebezpečí ze strany nacistického Německa (Zajíček, 1938, s. 5).

V období krize stála v čele státu vláda velké koalice, která vznikla pod vlivem politických událostí v Československu. Politický život výrazně ovlivnil sílící vliv komunistické strany, která prošla procesem bolševizace a začínala mít velký vliv na dělníky. Hroživou možností pro politický život republiky bylo také nebezpečí fašistického převratu. Nastala vlna stávkových bojů. Vláda v odpověď na to rušila a rozpouštěla dělnické organizace. Nastolením hitlerovského režimu v sousedním Německu byly v republice prudce oživeny snahy o její fašizaci.

Tento historický vývoj se také promítl do lidovýchovy. Byl vydán výnos Ministerstva školství a národní osvěty č. 118 920 ze dne 10. listopadu 1923, který byl doplněn výnosem ze dne 7. června 1932, č. 48 067/32-V. Tímto výnosem se Ministerstvo školství a národní osvěty obracelo na osvětové instituce a orgány s tím, aby se věnovaly nezaměstnaným, a především nezaměstnanému dorostu. Zároveň stanovilo základní směrnice pro konání kurzů pro nezaměstnané. Státní lidovýchovná péče byla postavena před naléhavé úkoly. Na 1. října 1932 svolalo ministerstvo školství a národní osvěty poradu zástupců ústředních osvětových organizací a ředitelů vyšších lidových škol. Na pořadu jednání bylo projednání vlastního provádění výše jmenovaného výnosu (Matula, 1932, s. 51).

Cílem schůzky byla porada o způsobu práce v kurzech pro nezaměstnané, a to jak po stránce obsahové, tak administrativní. Antonín Matula přednesl referát, ve kterém pojednal o nutnosti přeměny státní lidovýchovné péče za změněných hospodářských podmínek. Konstatoval, že původní plnění zákona č. 67/1919 Sb. z. a n., o organizaci lidových kurzů občanské výchovy z roku 1919 a jeho prováděcí vyhlášky bylo vázáno k úplně jiným sociálním skutečnostem, než které nastaly v době hospodářské krize.

Podle něho muselo dojít ke změnám programu, forem, metod a pomůcek. Dle jeho názoru bylo třeba přizpůsobit a podle daných potřeb směřovat lidovýchovnou práci do nového sociálního prostředí. Jako největší

sociální skutečností v období nastalé hospodářské krize označil nezaměstnanost. Ta postihovala svými nepříznivými důsledky jak hospodářský život, tak psychickou sféru života občanů. Ve shodě se sociology poukazoval na to, že nezaměstnanost a tím nastalá bída rozvrací světový i životní názor těch, kteří jí byli postiženi. Narůstá nedůvěra a nechuť ke společenskému uspořádání státu. Označil ji jako jev, který ovlivňuje jak hospodářské dění, tak stabilitu politickou a tím ohrožuje stát jako takový. Upřesnil také ve shodě s psychology, že nezaměstnaní lidé ztrácí v takovéto situaci jak duševní rovnováhu, tak soudnost v takové míře, že jsou nakloněni k podpoře sociálních bouří. Je tedy podle něho nutno oficiálně čelit vzniku a rozvoji citů, které takové chování vyvolávají.

Výnosem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 7. června 1932 o veřejné péči osvětové pro nezaměstnané byla lidovýchovná péče o nezaměstnané pojata mezi hlavní úkoly státu v oblasti osvětové péče. Sociální péče o nezaměstnané se rozšířila o péči lidovýchovnou. Šlo hlavně o sebevzdělávání, které jednak odvádělo pozornost nezaměstnaných od jejich psychického utrpení, jednak je připravovalo na dobu po skončení krize k produktivní práci. Jak prof. Matula zdůraznil, šlo také o to, aby osvětová péče o nezaměstnané nezůstala jen na státě, ale aby se k ní připojily i obecní samospráva, osvětové a školské organizace, spolky, odborové a hospodářské instituce, ale i instituce sociální a humánní, jako např. Československý červený kříž.

Po prof. Matulovi přednesl svůj referát rada knihovní a archivní služby Dr. Antonín Moucha. Pojednal v něm o zkušenostech, které byly učiněny s kurzy pro nezaměstnané v Německu, ve kterém vypukla hospodářská krize dříve než v Československu, v daleko větší míře a s daleko většími následky. V Německu se začali o nezaměstnané starat hlavně proto, aby jim umožnili aktivně trávit nadbytek volného času, a to tak, aby nepropadali skepsi a zoufalství nad svou situací, a také proto, aby nepodléhali agitaci a zahálčivému způsobu života. Nezaměstnaní v Německu byli shromažďováni v kasárnách, ve kterých se zprvu bavili hudbou, zpěvem, hrou šachů, poslechem rozhlasu a gramofonu,

nebo sledování filmů. V pozdější době bylo přistoupeno k organizaci poučných vycházek, návštěvám přednášek, pořádání ochotnických představení.

V konečné fázi bylo přikročeno k zaměstnání rukodělnými pracemi, jejichž produkty byly prodávány. Časem byly zřízeny kurzy jednak praktické (např. kurzy vaření, kurzy šití, kurzy jazykové a obchodní). Na mnoha místech byla pro nezaměstnané pronajata pole, ta byla rozdělena mezi jednotlivce, aby si každý mohl obdělávat svůj kus půdy a mohl na něm pěstovat plodiny. Přeskolování nezaměstnaných na jiné obory se v Německu v praxi nekonalo, protože během krize nebylo oboru, který by jí nebyl zasažen. V kurzech pro nezaměstnané měli účastníci vlastní samosprávu a dostávali také stravu. Způsob péče o nezaměstnané, tak jak byl praktikován v Německu, měl být tedy vzorem pro práci s nezaměstnanými v Československu.

Správce státního diapozitivového a filmového ústavu Frant. Melichar vyložil účastníkům porady, které přednáškové série s diapozitivy by byly vhodné pro kurzy pro nezaměstnané. Také Masarykův lidově výchovný ústav měl pro tyto potřeby vhodné poučné filmy. Vrchní adm. tajemník Robert Balaš referoval o tom, co by bylo možno udělat pro nezaměstnané ve veřejných obecních knihovnách. Upozornil na vhodné soubory knih, předčítací hodiny, čítárny a doporučil akce na získávání odložených časopisů pro tyto čítárny. Zástupce Masarykova lidově výchovného ústavu Dr. Trnka upozornil ve svém vystoupení na to, že bude zapotřebí vypracovat plán pro výchovu a vzdělávání nezaměstnaných a že bude úkolem státních orgánů provést uskutečnění takového plánu.

Bylo rozhodnuto, že časopis Česká osvěta bude mít stálou rubriku pro výchovu a vzdělávání nezaměstnaných a bude přinášet informativní články o tom, co pro nezaměstnané dělají v zahraničí. Výsledek porady byl shrnut v resumé, ve kterém se pravilo, že účastníci porady jednomyslně považují z důvodů kulturních, ale i státních, za velmi naléhavé, aby byla věnována v mezích lidovýchovných zákonů o organizaci lidových kurzů občanské výchovy a o veřejných knihovnách státních mimořádná péče organizaci osvětové péče o nezaměstnané, a to zvláště o nezaměstnaný dorost, formou kulturní pomoci.

Jako hlavní podmínku úspěchu lidov ýchovné péče viděli účastníci porady ve finanční podpoře jak ze strany státu a samosprávn ých korporací, tak prostřednictvím finanční podpory získané dobročinnými akcemi.

Za nutnou považovali v tomto resumé také spolupráci útulků pro nezaměstnaný dorost, zřizovaných Ministerstvem sociální péče, s organizacemi a institucemi veřejné osvětové péče, jako byly osvětové sbory, veřejné obecní knihovny nebo vyšší lidové školy. Považovali také za nutné oslovit odborové organizace a požádat je o mravní, finanční a organizační pomoc. V kurzech pro nezaměstnané doporučovali pěstovat hlavně všeobecné vzdělání, ale i odborné zdokonalování a aktivní odpočinek. Při řízení takovýchto akcí účastníci doporučovali co nejvíce využívat aktivity nezaměstnaných a řídit je na základě principu samosprávy. Dále doporučili uskutečňovat sběrné akce knih a časopisů pro nezaměstnané a spolupráci s obecními knihovnami.

Pro vhodné přednášky s diapositivy a filmová představení doporučovali účastníci porady využít kapacity Státního diapositivového a filmového ústavu a Masarykova lidov ýchovného ústavu. Považovali také za nutné, aby divadla a biografy umožňovaly nezaměstnaným bezplatný přístup na jejich akce. Účastníci porady v resumé dále požadovali, aby Ministerstvo školství a národní osvěty vydalo pokyn odborným školám ke spolupráci v zdokonalování odborných znalostí nezaměstnaných. Jako příklad lidov ýchovné péče o nezaměstnané lze uvést činnost Městského osvětového sboru v Brně a Komenského vyšší lidové školy v Brně za rok 1933. I když možnosti institucí byly omezené, přispívaly poskytnutím příležitosti k dalšímu vzdělávání a ušlechtilé zábavě tím, že organizovaly kulturní pomoc nezaměstnaným.

Nezaměstnaní mohli zdarma navštěvovat večerní přednášky a kurzy Komenského vyšší lidové školy. Dále zorganizovaly celou řadu kurzů dopoledních. Program kurzů a přednášek oznámily nezaměstnaným prostřednictvím městského úřadu práce, tiskem a rozhlasem. O vyhlášené kurzy byl velký zájem. Více než 1 800 nezaměstnaných Brňanů se dalo zapsat jako posluchači do vybraných kurzů. Pro tak velký počet uchazečů o studium musela Komenského vyšší lidová škola otevřít místo plánovaných deseti kurzů

celkem 33 kurzů¹⁰. Mezi nezaměstnanými byl zájem hlavně o odborné vzdělání. Co se týče vzdělanostní struktury, posluchači měli hlavně obecnou nebo měšťanskou školu. Mezi nezaměstnanými posluchači byli ovšem také středoškoláci, ale i pár vysokoškoláků.

Ne všichni zapsaní posluchači vydrželi až do zakončení kurzů. Ne všichni byli dostatečně pilní a vytrvalí. Kurzy ovšem přestávali navštěvovat také ti, kteří získali práci. Proto některé kurzy pro nezaměstnané byly sloučeny a jejich počet se ustálil na 24 kurzech. Kromě kurzů pro nezaměstnané zorganizoval Městský osvětový sbor v Brně za pomoci městského úřadu práce v budově tohoto úřadu čítárny pro nezaměstnané. V těchto čítárnách byla každý den organizována odborná přednáška nebo zábavní akce. Proběhlo v nich i promítání diapozitivů a poučných filmů pro nezaměstnané.

Organizace kulturních a vzdělávacích akcí pro nezaměstnané ženy se chopila YWCA, která ženám, soustředěným v čítárnách, věnovala materiál na ruční práce a někdy i občerstvení. Veřejné čítárny města Brna byly otevřeny po celý den, takže mnozí nezaměstnaní zde našli útulek a přístup ke kulturním a politickým informacím. Městský osvětový sbor v Brně se také snažil získávat pro nezaměstnané volné vstupenky do divadel a biografů. U Zemského divadla v Brně s touto iniciativou neuspěl, do četných brněnských biografů za spolupráce Spolku majitelů a provozovatelů biografů v Brně získával přes stovky volných vstupenek na každý týden. Volné vstupenky byly rozdělovány městským úřadem práce hlavně posluchačům kurzů pro nezaměstnané. Kulturní pomoc brněnským nezaměstnaným německé národnosti pořádala německá Volkshochschule in Brün.

¹⁰ Obrovský zájem byl o kurz o konstrukci a obsluhu automobilů. Byly otevřeny 2 kurzy s touto tematikou a v každém bylo 170 posluchačů. Velký zájem byl také o kurzy jazykové, zvláště o kurzy němčiny. Celkem bylo otevřeno 7 kurzů němčiny pro začátečníky a 3 kurzy němčiny pro pokročilé. Další otevřené kurzy byly: 2 kurzy opakovací z počtů a mluvnic, 3 kurzy správné češtiny, 4 kurzy účetnictví, 4 kurzy obchodní korespondence, 5 kurzů těsnopisu, 2 kurzy šití a 1 kurz šachové hry. Celková vydání na kurzy pro nezaměstnané, konané Komenského vyšší lidovou školou, činila za rok 1933 cca 20.000 Kč. Přitom lektori všech těchto kurzů pro nezaměstnané dostávali o cca 40% nižší honorář, než obvykle. Výdaje na kurzy pro nezaměstnané hradil hlavně Městský osvětový sbor v Brně, podílel se ale i Ústřední komitét pro péči o nezaměstnané v Brně (Humpolík, 1933, s. 250).

Kritická hospodářská situace na začátku druhého desetiletí trvání první Československé republiky silně podlamovala její vlastní existenci. Obyvatelstvo, které bylo touto krizí zasaženo, se buďto radikalizovalo, nebo upadalo pasivity. Ani jedna z těchto variant nebyl pro fungování a existenci republiky příznivá. Tento stav postižených lidí se státní správa snažila řešit lidovými výchovnou péčí, která byla přímo cíleně zaměřena na tyto vrstvy obyvatelstva. Protože však ekonomická situace státu byla ve špatném stavu, musely se hledat nové formy a prostředky v oblasti lidovýchovy. Můžeme říci, že státní správě se tento úkol v podstatě podařil.

Nutnost a naléhavost zavedení nových forem lidovýchovy byla prakticky všem představitelům i výkonným pracovníkům československé lidovýchovy jasná a ztotožňovali se s ní. Do realizace tohoto směru lidovýchovy se kromě státu zapojily také osvětové instituce, školy a kulturní zařízení, odborové a hospodářské instituce, ale i organizace humánního charakteru. To bylo hlavním předpokladem úspěšnosti nastaveného směru lidovýchovy. Protože se však nedostávalo dostatečného množství státních finančních prostředků na takovou rozsáhlou aktivitu, musely být tyto získávány také různými dobročinnými akcemi.

Podrobný přehled úkolů a zaměření lidovýchovy v období silící hospodářské krize ukazuje na pozadí jejího drtivého dopadu nejen na hospodářství a ekonomiku, ale i na veškerý život československé společnosti. Dokumentuje, že každodenní lidovými výchovná práce byla především zaměřena na nezaměstnané pracující a v důsledku souběžné agrární krize také na pomoc při řešení svízelných životních podmínek na venkově. Rozhodujícím nástrojem se v těchto podmínkách stalo rozšíření péče sociální o péči lidovými výchovnou. Ta byla přitom často latentně zaměřena na tlumení radikalizace dělnické třídy, a také v neposlední řadě proti silícím zárodkům fašizace veřejného života. Také v tomto období se hlavním limitujícím činitelem úspěšného rozvoje jednotlivých pestrých a novátorských forem stal, a to velmi citelně, nedostatek potřebných finančních zdrojů. Tento problém měl fatální dopad na plošné rozšíření jednotlivých forem lidovými výchovné práce v rámci celé Československé republiky.

Tak, jak postupně v průběhu let po roce 1934 se v Evropě hospodářská krize přeměňovala v hospodářskou depresi a výše uvedené formy a metody lidovými byly utlumovány, objevil se v životě československé společnosti nový retardující činitel. Šlo o stupňující se ohrožení suverenity a celistvosti Československé republiky, který se ve vnitrostátní politice projevoval ve stupňující se aktivizaci a agresivitě sudetoněmecké menšiny, podporované ze sousedního Německa. Denně byly vydávány zprávy o provokacích sudetských Němců, rostoucí zpupnosti henleinovců, které volaly po přímém zásahu státní autority¹¹.

Sílicí tendence, které byly z mezinárodního hlediska živeny a všestranně podporovány německou „Třetí říší“, přecházely v narůstající záměrně nepřijatelné požadavky německého etnika v tehdejším Československu. O dopadu vyhrocené situace na oblast lidovými, která se v té době v masovém měřítku začala zaměřovat na brannou výchovu, a o připravenosti republiky na případný válečný konflikt s Německem, pojednávám v samostatné kapitole.

¹¹ Takovéto provokace měly různý charakter. Jednalo se např. o vyzývavé chování sudetských Němců na různých slavnostech, při nichž provokovali policii a uráželi představitele státu a československý stát samotný (Národní politika, 1938, s. 6).

6. Druhý celostátní lidovýchovný sjezd v roce 1938

Druhý celostátní sjezd lidovýchovných pracovníků se konal ve dnech 26. až 28. května 1938 v Praze, tedy v době počátku oslav dvacátého výročí vzniku Československé republiky. Právě tímto načasováním měl hluboký symbolický význam. Ačkoliv to mělo být období radostné, bylo naplněno napětím a velkým očekáváním. Mezinárodní situace té doby byla velice vážná. Nacistické a fašistické hnutí sílilo a razilo si cestu k moci. Byla rovněž ohrožena první Československá republika, ve které se již také řešil velice nebezpečný vnitřní národnostní spor¹², který byl Německem využíván pro případnou vojenskou expanzi.

Situace se začala vyhrocovat i tím, že německý kancléř Adolf Hitler na počátku měsíce května 1938 vykonal několikadenní oficiální návštěvu Itálie. Zde jednal hlavně s předsedou italské vlády Mussolinim. Jednání se týkala hlavně upevnění politicko vojenské osy Berlín – Řím. Ve svém závěrečném prohlášení Mussolini uvedl, že udělá vše, aby byl nápomocen Hitlerovi při konečném jednání s Československem o německé menšině na jeho území. V té době vystoupila československá vláda s prohlášením k sudetoněmeckým požadavkům. V něm vyjádřila svůj názor, že o Henleinových maximalistických požadavcích nelze diskutovat. Odmítla uznat německou menšinu za „národ s vlastní právní osobností“ s nárokem na vlastní, jen německé území v rámci Československa.

¹² Německá menšina nemohla smířit se svou existencí v Československu, ve kterém čeští Němci ztratili své bývalé výsadní postavení, které měli v rámci Čech, Moravy a Slezska za Rakousko – Uherska. Za účelem odtržení od Československa založili čeští Němci sudetoněmeckou stranu, která měla reprezentovat jejich požadavky jak na vnějšek, tak skrytě. Koncem dubna roku 1938, kdy se konal sjezd sudetoněmecké strany (SdP) v Karlových Varech, měla tato politická strana na 770 000 členů (Dějiny Československa, 1967, s. 158, 159). Na tomto sjezdu vystoupil vůdce sudetských Němců, Konrád Henlein, který přímo řekl: ... „Tak jako Němci na celém světě, tak i my se přiznáváme k nacionálně socialistickému pojetí života, které naplňuje naše veškeré citění a myšlení a podle něhož si upravujeme, v rámci zákonů, život naší národní skupiny“...a v pověstných osmi bodech vytyčil „autonomistický program“, o němž v plném rozsahu nemohla jednat žádná vláda, které šlo o uchování samostatnosti a integrity republiky, natož jej přijmout (Binar, 1983, s. 191).

Odborná veřejnost očekávala, že druhý celorepublikový sjezd přinese základní odpovědi na otázky, jak v takto pohnuté době v lidovýchově reagovat na nastalou kritickou mezinárodní i vnitrostátní situaci. Tento předpoklad vycházel z toho, že sjezdu se měli zúčastnit jak člen vlády, tak nejvyšší lidovýchovní představitelé republiky. Zrak odborné veřejnosti byl upřen k tomuto jednání s nadějí, že se podaří najít základní východiska pro tehdejší osvětu a lidovýchovu, a že lidovýchovní veřejnost získá základní návody, jak pokračovat v další práci. Druhý celostátní sjezd byl tedy konán v takovéto napjaté mezinárodní i vnitrostátní situaci. Záštitu nad sjezdem měl prezident republiky Dr. Eduard Beneš. Čestným předsedou sjezdu byl ministr školství a národní osvěty Dr. Emil Franke.

V úvodním projevu se ministr školství a národní osvěty snažil zvýraznit hluboký symbolický význam sjezdu jeho časovým umístěním. Naznačoval v něm základy československého státu a jeho další trvání. Mimo jiné řekl: ..."Dějiny našeho státu ukazují, že československý lid bez rozdílu národnosti v nejvýznačnějších epochách své minulosti dovedl býti věren vznešeným myšlenkám, dovedl je učiniti základem své státní existence a dovedl jich hájiti se statečností a obětavostí, která se dobře vyrovná největším vzorům světovým. Československá otázka bývala často, jest i dnes a bude již trvale otázkou světového zájmu."... (Franke, 1938, s. 7) Dále označil za malověrné ty, co ztrácí klid a rozvahu v tehdejší rozbouřené době. Vyzval k uvědomění si toho, jakými myšlenkami byly nesený vrcholné chvíle československých dějin, jak došlo k obnovení Československa. Ve své řeči citoval národní velikány, jako Palackého nebo Masaryka, aby dodal víru a odvahu v budoucnost.

Vzpomněl českých historických osobností, jako byl Karel IV. nebo Jan Hus, kteří bojovali za zvelebení a vyvýšení českého státu v evropském kontextu a obranu spravedlivé věci. Vzpomenul husitské náboženské revoluce jako významného milníku českých dějin, jakož i Jiřího z Poděbrad a jeho mírové úsilí. Současnou dobu označil za dobu překotných změn, ve které je nutno zrevidovat smysl národního a státního poslání, možnost rozhodovat o vlastním osudu ve vlastním státě. Označil kulturní a lidovýchovní pracovníky jako ..., „strážce odkazu otců“... a ..., „neohrožené bojovníky za vítězství

československých a demokratických ideálů“... (Franke, 1938, s. 11). Poté se obrátil na posluchače slovy T. G. Masaryka: ...„Občany musíme vychovat a stále vychovávat pro svobodný život“... (Franke, 1938, s. 11).

Za tehdejší ideu Československé republiky označil vyrovnání mezi občany státu, rozumnou dohodu se sousedními státy, touhu po míru. Vyzdvihl myšlenku, že budoucnost Československa bude ve znamení masarykovské ideje humanitní, která nevyžaduje nelásku k jinému národu. Uplynulých dvacet let trvání Československé republiky vyzdvihl jako dobu věrnosti zásadám velkých předků a snahu o výchovu lidu k zabezpečení základní národní svobody a demokracie. Jako přesvědčivý důkaz výchovy k demokracii označil lidovýchovné zákony, které vznikly mezi prvními zákony nové Československé republiky. K tomu také uvedl: ...„Demokracie není pouze státní a administrativní forma, nýbrž názor na život a na svět, z něhož metody nové administrace teprve vyplynou. Demokracie žádá proto zájem a smysl pro státní správu a jeho politiku od každého občana ... Běda státu, jehož občané by byli tak nevypělí, že by svým nejvyšším právem státu spíše škodili, než prospívali“... (Franke, 1938, s. 13) Zdůraznil jednotu, která dodává sil. Řekl: ...„Sami sobě rozlomeni mohli bychom se státi snadnou kořistí“... (Franke, 1938, s. 14).

Vyslovil názor, že demokracií a jednotou jako idejemi moderního československého státu se dojde k rozumnému soužití všech československých občanů bez rozdílu národnosti a víru, že kulturní pracovníci všech národností musí toto sblížování všech občanů soustavně připravovat a prakticky provádět. ...„Do služeb idey československého státu nutno zařaditi všechny živé síly jeho obyvatelstva bez rozdílu národností, náboženství a slovanské příslušnosti. Tam, kde se jedná o všeobecný zájem, před tvář svého státu musíme býti a budeme vždy jen Čechoslováky“... (Franke, 1938, s. 13). Upozornil na to, že svět té doby se zmítal v krizi, a v takové době je zapotřebí demokracii bránit. V tom smyslu vzpomenu také zákona o branné výchově, který ukládal občanům republiky nové povinnosti.

Zdůraznil, že v tehdejším ozbrojeném světě je pro stát zapotřebí mít silnou ozbrojenou armádu, ale i silné a odolné občany, kteří se budou ochotni postavit

za každých okolností na obranu demokracie a státu. Moderní demokracii podle něho je nutno urputně bránit, a k této obraně vychovávat občany již od útlého mládí. Svůj projev ministr Franke zakončil slovy: ...,naším cílem jest vítězství demokracie, která trvale zabezpečí Československou republiku a mír mezi národy“... (Franke, 1938, s. 16).

Antonín Matula, přednosta lidovýchovného oddělení Ministerstva školství a národní osvěty, který vystoupil po ministru Frankem, označil státní a samosprávnou péči o výchovu lidu v Československu jako rozvitou a pevnou soustavu výchovy a vzdělávání mimo školu. Shrnul historii a úspěchy lidovýchovy za uplynulých dvacet let, vyzdvihl její demokratičnost v péči o všechny vrstvy a národnosti. ...,Výhody, vyplývající ze zákonů lidovýchovných vztahují se na příslušníky všech národností ve státě. Orgány veřejné péče o výchovu lidu jsou v Československu po stránce národnostní autonomní. Všechny menšinové národnosti: Němci, Maďaři, Podkarpatorusové, Poláci mají své osvětové sbory a komise, své knihovny, ..., své knihovní rady, své letopisecké komise a pamětní knihy obecní. Opíraje se o tyto skutečnosti mohu prohlásit, že československá veřejná péče o výchovu lidu je vybudována na základech demokracie a je v duchu i v organizaci nejpokrokovější na světě.“... (Matula, 1938, s. 18).

Předestřel, že lidovýchova pracuje v období mocného úsilí vykořenění demokracie v Evropě, a tomu se tedy musí lidovýchova do budoucna přizpůsobit. Vzpomenul první celostátní lidovýchovný sjezd, konaný v roce 1928 v Brně, jeho klidné a věcné jednání, jeho demokratičnost a vyzdvihl lidovýchovné pracovníky jako konsolidační element, který dovede i v těch nejvzrušenějších dobách jednat z věcného hlediska. Tento první celostátní lidovýchovný sjezd ukázal přesné představy lidovýchovných pracovníků o jejich budoucích úkolech, o možnostech a cílech jejich práce. Uplynulé desetiletí po konání výše zmíněného sjezdu iniciativní a normativní opatření státní správy prokázaly snahu o splnění směrnic a požadavků, tímto sjezdem doporučených. Vyslovil také podporu branné výchově za účelem udržení demokracie a celistvosti Československa.

Zdůraznil, že i když v minulém desetiletí dolehla na republiku hospodářská krize a z toho důvodu bylo nutno lidovýchovu a publikační činnost omezovat z důvodu nedostatku finančních prostředků, lidovýchova nadále pracovala na nejvyšší možné obrátce, protože v době krize bylo zapotřebí zvýšené kulturní pomoci lidu. Úkolem veřejné péče o výchovu lidu je služba lidu, cílem jejím je rovnoměrná a co nejvyšší kulturní úroveň všeho obyvatelstva...výchova rozumově a mravně zdatného lidu.“... (Matula, 1938, s. 16) Vyzdvihl v tomto smyslu demokratičnost lidovýchovy v tomto kritickém období. Po právu ve svém projevu odmítl metody lidové výchovy, které zneužívají davové sugesce a propagandy, používané v autoritativních státech. K nutnosti demokratičnosti výchovy řekl:„Je žádoucí, aby nepomíjela metody dynamické zejména tam, kde protidemokratické směry touto metodou ohrožují účinky výchovy demokratické.“... (Matula, 1938, s. 32).

V závěru projevu vyzdvihl osobnost a ducha československých lidovychovatelů. Svůj projev zakončil slovy:„Úspěch osvětové práce mezi lidem je závislý především na idealismu, obětavosti, horlivosti, energii a na plánovité práci osvětových pracovníků pro obecné dobro!“... (Matula, 1938, s. 33) Jakkoliv se nám dnes může zdát, že situace byla přehledná a mohly se předpokládat důsledky, které nastaly, nebylo tomu tak. přehlednost mezinárodní situace byla mlžena jak tehdejším tiskem, tak československou vládou. Sjezd se konal v době, která pro Československo nebyla příznivá ani z ohledu hospodářského, ani z ohledu politického. Z pohledu sjezdového jednání musíme hlavně hodnotit projev tehdejšího ministra školství a národní osvěty, který ve svém projevu odsoudil všechny ty, kteří nahlas vyjadřovali své obavy o samotnou existenci Československa.

Předestřel zde názor, který byl bohužel i oficiálním názorem vlády, že Československo jako demokratický stát, který v rámci demokracie zachovává i práva národnostních menšin, se nemusí ničeho bát, protože demokratické západní mocnosti se za něj ve sporu s Německem postaví. Snažil se svým způsobem také v účastnících sjezdu povzbudit naději v další vítězství československého národního zápasu. Byla to ovšem křečovitá snaha, kdy se dovolával všech velikánů historie českého národa. Hlavně vyslovoval víru

v masarykovské humanitní ideje. Tyto demokratické ideje měly podle něho spojit všechny občany tehdejšího Československa. S těmito idejemi se však neztotožňovali nejen sudetští Němci, ale i Maďaři na jihu Slovenska, ba i mnoho Slováků, jak se později ukázalo.

Dovolával se marných a planých nadějí, že masarykovský demokratismus první Československé republiky nakonec povede k národnímu smíru a ke smíru se všemi sousedními státy. Přitom však potvrdil i nutnost být branně připraven. V této myšlence se jako z dále ozývaly tyršovské ideje silného národa, vycvičeného ke své obraně. Tato jediná myšlenka z projevu ministra Frankeho byla vedena realitou tehdejšího světa. I ostatní přední lidovýchovní pracovníci se snažili až nadmíru vyzdvihoval demokratičnost a pozitivní význam a působení lidovýchovných zákonů na myšlení a jednání všech obyvatel tehdejšího Československa. Vyzývali k věcnosti, ke které však jednání sjezdu mělo daleko.

Odpoledne pokračoval program sjezdu ve Velkém sále Ústřední knihovny hlavního města Prahy. Stále v jednání sjezdu zaznívaly tóny, které odsuzovaly všechny ty, kteří viděli reálné nebezpečí a měli snahu mu skutečně čelit. Dovolávali se mravnosti, která v jejich pojetí byla vlastní všem obyvatelům tehdejšího Československa, a to bez rozdílu, doufaje ve všemocnost osvěty a lidovýchovných zákonů. Jejich idealismus, jak čas ukázal, měl kruté následky. Přehled projednávané problematiky a širokou citací obou hlavních řečníků jsem uvedl hlavně proto, abych na nich dokumentoval celkovou atmosféru a hlavní myšlenky, přednesené na tomto lidovýchovném sjezdu. Souhrnně lze říci, že celé sjezdové jednání bylo výrazně ovlivněno nikoliv výbušnou politickou a mezinárodní situací, ale spíše oslavou dvacátého výročí vzniku Československé republiky, vírou v mírové řešení vyhrocené národnostní i mezinárodní situace a značnou dávkou sebeuspokojení nad dosaženými výsledky v uplynulých dvaceti letech.

V naprosto nedostatečném rozsahu bylo využito sjezdu a přítomnosti vedoucích představitelů lidovýchovy k mobilizaci a usměrnění lidovýchovné činnosti na aktuální úkoly. Řada odborných otázek, které se v plénu, a pak

zejména v jednotlivých sekcích, řešila, odváděla pozornost účastníků sjezdu, a ve svých důsledcích také celé lidovýchovné činnosti, od toho hlavního, což bylo bezprostřední ohrožení existence republiky a z dlouhodobého hlediska vlastně i českého národa jako takového. S určitou nadsázkou je možno konstatovat, že vzhledem k dalšímu vývoji byl druhý celostátní sjezd lidovýchovných pracovníků „labutí písni“ dosavadního pojetí lidovýchovy v demokratickém Československu.

V krátkém období první Československé republiky se nepodařilo lidovýchově překročit svůj stín. Po celou dobu ve velké míře lpěla na tradičních formách lidovýchovy, které zdělila od obrozenců z konce 19. století. Tento nedostatek se zvláště důrazně projevoval v polovině třicátých let 20. století, období hospodářské deprese a poté v období výrazného ohrožení republiky ze strany nacistického Německa.

7. Rok 1938 – sílící fašistické ohrožení první Československé republiky

První světová válka, která zničila množství životů, zničila také hodnoty do té doby vyznávané, změnila tvář nejen Evropy, ale celého světa. Změnila také nazírání na budoucnost a ukolébala lidstvo v naději, že po této zkušenosti už žádná válka nikdy nebude. Takto se dala ukolébat i československá veřejnost a stát zpočátku nebudoval obranu vlasti na dostatečné úrovni. Mír měla podle tehdejšího většinového mínění zabezpečit Společnost národů, který byl řadou smluv uznáván jako vrcholná kontrolní organizace bezpečnosti a pořádku na celém světě. V Československu začátkem dvacátých let se na vojsko moc nemyslelo, byly dokonce snahy jej zrušit a nahradit milicí na dobrovolnickém základě. Na vojsko bylo pohlíženo jako na úplně zbytečné zlo, žrouta peněz, když Československá republika byla chráněna patronátem Společnosti národů. Teprve koncem dvacátých let a hlavně na počátku třicátých let 20. stol. začala armáda a její úroveň hrát významnou roli .

Naštěstí armáda zůstala zachována a přežila všechny experimenty. I největší idealisté došli k přesvědčení, že samostatnost našeho státu budeme nuceni – dříve či později – bránit zbraní a ne papírovou válkou v ženevských salonech Společnosti národů“... (Nesnídal, 1938, s. 85). V rozbouřené době, plné neklidu a ohrožení ze strany sousedního Německa, bylo zapotřebí bojovat proti názorům, svádějícím k poráženeckým náladám a ustrašenosti. Vědělo se, že Hitler ve své knize *Mein Kampf* popsal dobytí Evropy a ovládnutí celého světa. Naplňování svých vizí započal v Německu po svém zvolení kancléřem. Můžeme říci, že„Bylo to období, kdy nejpokrokovější představitelé naší kultury i umění otevřeně ukazovali na skutečnost, že německý fašismus znamená stejné nebezpečí pro příslušníky všech národů a národností žijících v Československu a že je proto třeba bojovat všemi prostředky proti hitlerovskému fašismu.“... (Škoda, Paška, 1977, s. 133).

Bylo nutno zabezpečit, aby jak vojsko, tak občané byli technicky i morálně vyzbrojeni proti nenadálému útoku cizí mocnosti. Zklamaly totiž

odzbrojovací konference, zklamal Svaz národů, vzájemné smlouvy o pomoci se staly cáry papíru. Ozbrojené konflikty posledních let té doby ukázaly, že válka se již netýká přímo jen vojska, ale i civilního obyvatelstva, které pak pyká za svou případnou nepřipravenost. Vědělo se předem že případná válka bude vedena v jiném duchu, než války předchozí, a to v duchu plného využití moderních technologií. Proto do vzdělávání občanů byla zařazena branná výchova. Zákon o branné výchově, který měl platnost od 1. září 1938 byl pouze rámcový a v praxi musel být naplněn obsahem.

Branná výchova měla vypěstovat a rozvinout vlastnosti, vědomosti a schopnosti, a to jak tělesné, tak duševní, kterých bylo zapotřebí, aby občané dosáhli co největší branné zdatnosti. Této otázce byla věnována i propagandistická činnost prostřednictvím médií. Jako příklad mohu uvést tuto pasáž: ...„Tělo člověka směřuje k rozvoji a vzrůstu všech skrytých sil a duše pak k rozvoji a vzrůstu všech schopností a sil. Je proto radostný pohled na člověka, jehož tělesné a duševní síly i schopnosti se plně rozvinuly“... (Ohnoutka, 1938, s. 131). Bylo zapotřebí vycvičit občany pro vojenské úkoly se zbraní v ruce, pro pomocné služby, ale i pro jejich vlastní ochranu, neboť moderní válka dovolovala přenést boj hluboko do týlu.

Základní ustanovení zákona na obranu státu v § 1 pravilo:...,„Obranou státu se rozumějí veškerá opatření, ať vojenská nebo jiná (čítaje v to zejména i záměrné využití hospodářských a jiných sil národa), které mají za účel čeliti jakémukoli – ať vnějšímu či vnitřnímu – ohrožení samostatnosti, jednotnosti, celistvosti a demokraticko – republikánské formy Československé republiky nebo útoku na ně“... Naproti tomu účelem branné výchovy podle § 2 zákona o branné výchově bylo ... „pěstovati v obyvatelstvu Československé republiky podle jeho věku, vzdělání a povolání (zaměstnání) ony mravní vlastnosti, tělesnou zdatnost, znalosti a dovednosti, jichž je třeba k obraně státu“.... Branná výchova musela duševně připravit občana tak, aby plně chápal svoji povinnost a vlastenectví.

S vědomím, že vojákovi nestačí jen bojovný duch a odvaha, bylo rozhodnuto, že občané Československa musí být vzdělávání ve znalosti

ovládání tehdejších nových technologií (telegraf, telefon, rádio), musí být obeznámeni se zařízeními moderní dopravy, a dokonale znát svou vlast. Branné přípravě podléhaly osoby mužského pohlaví od skončení povinné školní docházky až po nastoupení prezenční vojenské služby a osoby ženského pohlaví až do konce roku, ve kterém dosáhly 21 let.

Provádění branné průpravy mravní i naukové obstarávaly podle § 28 odst. 1. zákona č. 184 Sb. z. a n. ze dne 1. července 1937 mimo školu ve střediscích branné výchovy osvětové sbory a orgány, zřízené podle § 2 zákona č. 67/1919 Sb. z. a n. ze dne 7. února 1919. Instrukcemi, které vydalo Ministerstvo školství a národní osvěty, ze dne 22. dubna 1919 č. 13 878, a dále podle výnosů Ministerstva školství a národní osvěty ze dne 11. srpna 1919, č. 33 706 a také ze dne 26. června 1926, č. 22 287, byly k tomu určeny okresní a městské osvětové sbory, místní a obvodové osvětové komise. Celkové informace o provádění zákona o branné výchově obsahovala vládní nařízení ze dne 13. května 1938, č. 109 a 110 Sb. z. a n.

Podle odst. 3 § 29. zákona 184 Sb. z. a n. z roku 1937 podrobné předpisy o branné přípravě konané mimo školu vydalo Ministerstvo školství a národní osvěty. To po dohodě se zúčastněnými ministerstvy vydalo výnos ze dne 7. dubna 1938, číslo 50 080 - V. Tento výnos byl tedy směrodatný pro provádění branné průpravy mravní a naukové mimo školu. Podle výše uvedeného zákona péče o brannou výchovu tedy spočívala na okresních a městských osvětových sborech, u kterých byl touto prací pověřen branný referent, a to pokud možno důstojník v záloze. Ten také zpravidla byl členem okresního výboru brannosti, a to jako zástupce osvětového sboru podle odst. 3f § 5. vládního nařízení č. 110 ze dne 13. května 1938. Nižší osvětové útvary (tzn. místní, menšinové a obvodové komise) byly pomocnými orgány branného referenta osvětového sboru a spolupracovaly také s veliteli středisek branné výchovy.

Branný referent osvětového sboru byl ve věcech branné průpravy prostředníkem mezi střediskem branné výchovy a okresním výborem brannosti, nebo mezi střediskem branné výchovy a referentem státní osvětové služby jako

dozírajícím orgánem Ministerstva školství a národní osvěty podle odst 12. hl. IV. výnosu Ministerstva školství a národní osvěty č. 50 080 - V. Funkce osvětových orgánů byla tedy podle odst. 10. hl. IV. výše uvedeného výnosu Ministerstva školství a národní osvěty v tom, aby pečovaly o to„aby brannou průpravu mravní a naukovou mimo školu obstarávaly osoby pedagogicky školené, státoobčansky spolehlivé a mravně bezúhonné“... Z toho vyplývalo, že velitel střediska branné výchovy, který byl podle odst. 2d § 23. vlád. nař. č. 109 pověřen vyhledáváním branných cvičitelů a vychovatelů, měl při tomto vyhledávání spolupracovat s brannými referenty osvětových sborů, a to podle odst. 2i § 23. téhož vládního nařízení.

Branný referent osvětového sboru musel být veliteli středisek branné výchovy informován o rozčlenění branného střediska na ročníky nebo skupiny, počtu cvičenců v ročníku nebo skupině, umístění těchto ročníků do skupin, schválení navržených branných vychovatelů a veškerých změnách ve středisku branné výchovy. V branné přípravě bylo také důležité určit vyučovací den. Podle § 32. vlád. nař. č. 109 a odst. 9 hl. IV. výnosu Ministerstva školství a národní osvěty osvětový sbor vyzval předsednictva osvětových komisí, aby tento problém projednala s veliteli středisek branné výchovy a určila, v který den v týdnu se má branná průprava konat a také stanovila hodinovou dotaci (od kolika do kolika hodin). Referenti státní osvětové služby vyzývaly městské osvětové sbory, které se nalézaly v jejich obvodě, k obdobným schůzkám s veliteli středisek branné výchovy jejich města.

Velitel střediska měl také zjistit počet branných cvičenců podle jednotlivých stupňů a pohlaví a ustanovit velitele jednotlivých skupin. Tím byl dán základ pro rozdělení na ročníky (skupiny), které měly mít nejméně 30 cvičenců nebo cvičenek. Jejich počet však neměl přesahovat 50 cvičenců či cvičenek. Na jeden ročník (skupinu) připadal jeden branný vychovatel. Cvičencům přednášeli vychovatelé, cvičenkám vychovatelky. Předměty určoval velitel střediska branné výchovy. Branné výchově měla být věnována jedna

hodina vyučovacího dne v týdnu (tj. průměrně 4 hodiny měsíčně)¹³. Zbývající hodiny vyučovacího dne měly být věnovány tělesné přípravě, výcviku v pomocných a ochranných službách. Osvětové sbory musely také podle odst. 3 hl. IV. výnosu Ministerstva školství a národní osvěty pečovat o to, aby do veřejných knihoven byly zakupovány vhodné knihy branné výchovy.

Lidovýchovní pracovníci tento zákon i jeho obsah kritizovali jako výsledek příliš překotné a různorodé práce. Dále kritizovali skutečnost, že výcvik mužů a žen patří až na výjimky prakticky do jedné skupiny. Velkým problémem bylo, že ne všichni lidovýchovní pracovníci byli schopni zmíněnou náplň přednášet, a to jak z důvodu neznalosti problematiky, tak z důvodu věku a zdraví. Paragraf 27, odst. 1, zákona o branné výchově sice pravil, že spolky, které nemají vhodné cvičitele se mohou obrátit na okrskový orgán branné výchovy, který jim přidělí potřebné cvičitele, toto však nebylo možno zcela realizovat (nedostatek potřebných cvičitelů a jejich neobeznámení s lidovýchovou).

Je jasné, že možná obrana nové republiky, zvláště v prvním desetiletí jejího trvání, byla na dosti nízké úrovni. Nové nastavení mezinárodní situace od začátku třicátých let dvacátého století však ukázala, že jakýkoliv pacifismus není na místě. Vzrůstající moc fašismu v Evropě a nacismu v sousedním Německu přinutila československé státní představitele, aby přehodnotili svůj přístup k obraně vlasti, a snažili se nejen vojsko, ale i československé obyvatelstvo, připravit na případný válečný konflikt. Branná výchova obyvatelstva byla ovšem započata hodně pozdě, a to až od druhé poloviny roku 1938. Byla to křečovitá snaha vycvičit obyvatelstvo k obraně před vojenskými útoky na poslední chvíli, v období již trvajících akutního ohrožení ze strany Německa.

¹³ Obsahem branné výchovy obyvatelstva mělo být: občanská nauka a organizace branné moci, nauka o terénu a jeho zobrazení, orientace, signalizace, zjišťování vzdáleností, ocenění a využívání terénu, pozorování a hlášení, obrana proti letadlům a plynům, zdravotní péče a první pomoc, vaření, dozorčí a strážní služba, smluvené signály a znamení, střelecký výcvik, táborové stavby a jako doplněk – výcvik na vodě. Ženy byly z některých bodů výcviku vyjmuty, např. ze střeleckého výcviku, táborových staveb, výcviku na vodě (Paul, 1938, s. 34).

Krátkodobé, nárazovité školení obyvatelstva nemohlo dosáhnout, aby občané ovládli užívání všech postupů při obraně vlasti a obraně své vlastní osoby. Nemělo se přitom jednat jen o vlastní dovednosti, ale také o tělesnou zdatnost a hlavně mravní rozhodnost. I kdyby se vlastní dovednosti vypěstovat podařilo, ať už na jakékoliv úrovni, v obyvatelstvu Československa vypěstovat, zvládnutí tělesné zdatnosti i mravní odhodlanosti, vyžadovalo dlouhodobou, pravidelnou přípravu. Na to však nebylo vůbec pamatováno. Takovýchto, hlavně mravních, vlastností nebylo možno dosáhnout žádnými krátkodobými, nárazovými kurzy a výcvikem v době ohrožení. Pro vybudování žádoucích změn v mravních vlastnostech bylo zapotřebí, aby byly dlouhodobě a pravidelně pěstovány od útlého dětství a aby prostupovalo celou výchovou.

Branná výchova byla započata nejen pozdě, ale její realizace byla také velmi kostrbatá a nepružná. Tato výchova byla organizována prostřednictvím osvětových sborů a osvětových komisí ve střediscích branné výchovy. Zajišťování branné výchovy ve všech směrech, prostupovalo nejdříve odzola v několika stupních nahoru a poté po schválení plánů rozvrhu průpravy stejnou složitou cestou dolů. Vše se konalo místo toho, aby byl vypracován celkový, jednotný plán pro celou republiku, případně její jednotlivé části, a ten byl aplikován za pomoci školských zařízení.

Pružnou průpravu branné výchovy narušovalo také to, že veškeré údaje, třeba i počet branných cvičenců, podléhal vojenskému utajení. Obsah branné výchovy navíc vypracovalo Ministerstvo obrany, ve kterém byli zvyklí jednat s vojáky a nebyli schopni zvládnout přiměřenou brannou výchovu civilního obyvatelstva. Ta byla pro něj příliš náročná. Lze tedy usuzovat, že reakce na válečné ohrožení republiky byly velice zmatené, a totéž lze říci o praktické přípravě obyvatelstva na válku, která byla velmi nekoordinovaná. Branná výchova zaměřená na obranu státu proti nacistickému Německu byla posledním velkým záchvěvem činnosti československé oficiální lidovýchovy. Po okupaci československého pohraničního území a následném zabrání celého území Čech, Moravy a Slezska nacistickým Německem, a odtržením Slovenska jako fašistického Slovenského štátu, byla lidovýchova reorganizována a změněna. Tím skončila éra československé prvorepublikové lidovýchovy.

8. Závěr

Postavení a úloha státotvorné občanské výchovy v rámci lidovými první Československé republiky, zosobněné okresními osvětovými sbory a osvětovými komisemi, v rozvoji nového, demokratického, novému státu oddaného občana, rozhodujícím způsobem přispěla k formování a zachování demokratické československé tradice v prvním desetiletí fungování státu a neúspěch československé politiky měl zejména vnitropolitické a hlavně mezinárodní nepříznivé konsekvence.

K tomu se také vztahuje připomínka obou oponentů první rigorózní práce na údajnou malou kritičnost a snad i glorifikaci prvorepublikové společnosti. Chtěl bych upřesnit, že jsem se, vzhledem k historizující povaze práce, snažil důsledně se držet pramenů a vyhnout se „zaplevelení“ textu dílčími subjektivními soudy. Přesto je na řadě míst kritické hodnocení patrné.

Je zřejmé, že lidovýchová činnost se postupně organizačně rozprostřela do bezbřehé šíře, ale nepronikla do větší hloubky. Výsledky nebyly úměrné energii, která na ni byla vynaložena. Docházelo tak k určité plytkosti lidovými, která často zůstala jen na papíře a byla vykazována v honosných statistikách. Lidovými se tak častokrát stala množinou nesoustavné a nahodilé práce. Oficiální lidovýchová činnost byla někdy vyvíjena jen proto, aby se něco dělo a bylo co vykazovat. Nezřídka se postupně také stávala řemeslnou rutinou, která nevyžadovala individuální přístup ani zvláštní nadání pro věc. Postupem času vyprchalo původní nadšení a idealismus. Hlavní chybou bylo, že neexistovala velká jednotící myšlenka, k níž by se mohlo upírat zaměření obyvatel státu. Nebylo takové ideje, jako byla v dobách národního obrození a pozdějšího kulturního rozvoje národů.

Při souhrnném kritickém, přitom však objektivním a historicky podmíněném hodnocení lidovými za období první Československé republiky, je nezbytné na základě nově zpracovaných kapitol druhé verze rigorózní práce, jakož i na základě podrobného studia dostupné literatury a

dobového tisku, vycházet z konkrétních podmínek vzniku a dalšího fungování Československa, které je stručně naznačeno v první kapitole. Pro ještě hlubší dokreslení konkrétní situace po vzniku první Československé republiky jen několik dalších faktů: Složitě a velmi chaotické podmínky, kdy bylo nutno především zabezpečit běžný chod státu, vyžadovalo aby ...“Přední starostí nové vlády bylo zabezpečit historickou jednotu českých zemí a provést skutkem spojení se Slovenskem“... (Pekař, 1991, s. 232) V úvahu bylo též nutno vzít válečné ztráty na životech, umořování povinné kvóty předválečných dluhů rakouských a uherských, jakož i značný válečný dluh včetně inflační měny (Pekař, 1991, s. 234 – 235).

Z hlediska národnostního složení občanů nového státu téměř čtvrtinu obyvatelstva předmnichovského Československa představovali Němci, necelých 5% Maďaři, 4% Ukrajinci a Rusíni (Plevza, 1976, s. 48). Jen z velké části účelová teorie o národní československé jednotě umožnila dosáhnout bezmála 66 % většinu příslušníků tzv. československého národa, protože necelá polovina Čechů, kteří žili v rámci republiky, nemohla poskytnout argumentaci pro konstrukci národního státu. Na podporu tohoto názoru je nutno připomenout, že příslušníků německé národnosti bylo v té době o milión více než Slováků. Proto vláda republiky po prvních volbách v roce 1919 považovala za svou povinnost zakotvit do Ústavy ČSR úsilí československého národa ...“upevnit dokonalou jednotu v rámci národního státu a v VI. kapitole Ústavní listiny z 29. února 1920, zavázána navíc i mírovými smlouvami, řešit moderním způsobem práva národnostních menšin“...(Pekař, 1991, s. 235 - 236).

Logickým pokračováním legislativních prací a praktickým nástrojem pro naplňování ústavního práva a požadavku na upevnění jednoty národního státu byly pak tzv. lidovýchovné zákony. Jejich rozbor je obsahem druhé kapitoly. Tyto stěžejní zákony, spolu s příslušnými prováděcími nařízeními, tvořily tak páteř státní politiky na tomto významném úseku péče o výchovu a vzdělávání lidu, která měla ve svých předpokládaných pozitivních výstupech významně přispívat k vytváření a cílevědomému prohlubování identity občanů tohoto nového, národnostně rozrůzněného státu. Spolu s národnostní různorodostí, značnou atomizací výrobní sféry a zemědělství, relativně nízkou vzdělaností,

kulturností a nedostatečně rozvinutou sítí sdělovacích prostředků, kdy například ještě v roce 1938 byl, podle Ústředí vědeckých, technických a ekonomických informací, počet rozhlasových koncesionářů (licencí) v Československu 928 000, tj. 64 na tisíc obyvatel, nutně musel poznamenat celkové zaměření lidové výchovy, jakož i užití formy a metody, používané v praktické činnosti.

Cílem bylo naučit občana chápat potřeby společnosti, k čemuž měly především sloužit přednášky a četba vhodné literatury. Proto byla věnována taková péče kvantitativnímu i kvalitativnímu rozvoji knihoven. Nešlo však jen o pozitivní rozmnožení znalostí, nýbrž především o lepší orientaci v životě, zpevnění charakteru a vůle, zvýšení sebevědomí a samostatnosti lidu. V tom viděl vůdčí pracovník Osvětového svazu a později Masarykova lidovýchového ústavu, Dr. Tomáš Trnka, způsob, jak rozšířit kulturu v celé společnosti, prostředek ke kulturnímu sjednocení, pozdvižení zanedbaných vrstev. Trnka odmítal představy ztotožňující lidovou výchovu s pouhou popularizací. Podle něho byla lidovýchova součástí a podmínkou národní kultury (Trnka, 1970, s. 15-16). Přitom problematika lidovýchovy se nevynořila na světlo světa až přijetím zákonných norem. Právě naopak. Zejména v českých zemích se dřívější osvěta transformovala do forem a metod odpovídajících proklamovaným záměrům lidové výchovy již na přelomu 19. a 20. století (Pokorný, 2003, s. 96).

Tragickým předělem v relativně úspěšném rozvoji lidovýchové práce však byla první světová válka, která poznamenala celou lidovýchovou činnost. Lidovýchové spolky byly postiženy tím, že řada jejich členů a funkcionářů musela narukovat, přestaly se číst knihy, divadla ztratila většinu svých dosavadních diváků. Pozornost všech byla zaměřena na dění na frontách. Úžasnou konjunkturu prožívaly šantány a podobné podniky, nabízející zapomenutí na strach, starosti, neklid a nervozitu. Tyto skutečnosti taktéž dokreslují ztížené podmínky, které významně ovlivňovaly možnosti úspěšného rozvoje lidovýchové činnosti po roce 1918. To bylo také jedním z důvodů, které vedly poslance kulturního výboru Národního shromáždění k podání návrhu zákona o pořádání lidových kurzů občanské výchovy. Konkrétně s tímto návrhem vystoupil již 7. února 1919 poslanec Uhlíř, který usiloval o to, aby

lidová výchova již nemusela spoléhat jen na dobrovolnou, obětavou, ale často amatérskou iniciativu obcí, korporací a jednotlivců. Zdůrazňoval, že za nových okolností je třeba ji svěřit státu, aby se lidová výchova stala přední prioritou státní politiky. Šlo tedy o to, aby přerušný kontinuální proces lidovýchovy stavěl na fundamentech státní autority a přinášel přidanou hodnotu rozpočtových financí.

Ve skutečnosti ovšem vyhradili zákonodárci státu, respektive Ministerstvu školství a národní osvěty, jen právo dozoru a konkrétní provádění svěřili okresním osvětovým sborům a místním osvětovým komisím, složených s ohledem na zastoupení politických stran v daném místě.

Ve třetí kapitole, ve které se uvádí praktické poznatky získané při realizaci lidovýchovných zákonů jsou uvedeny nejen dosažení kladné výsledky, ale zejména potíže a problémy, které se vyskytovaly, včetně kritického hodnocení celého dvacetiletého fungování Československé republiky v oblasti lidovýchovy. Svým rozsahem jde o rozhodující část rigorózní práce. Vycházejí z popisované reality a hlavních trendů, které se při praktické činnosti prosazovaly, můžeme přes ztížené startovní podmínky konstatovat, že pojetí a rozsah lidovýchovy byl za první republiky daleko komplexnější a rozvinutější, než je tomu v současných podmínkách. Jako hlavní přednost považuji zejména tehdejší široké, dalo by se říci vsutku masové zapojení různých spolků, korporací a institucí do výchovně vzdělávací činnosti. Tato bohatost spolků, organizací a zájmových sdružení, které se bezplatně podílely na lidovýchově, je názornou ukázkou tzv. rozvinuté občanské společnosti.

V bohatém zaměření a širí témat, probíraných v různých formách lidovýchovy velmi zřetelně vystupuje akcent na všeobecné posilování identity všech občanů jako nezbytného předpokladu zdárně fungujícího a úspěšně se rozvíjícího státu. Jsem názoru, že přes předěl více než sedmdesáti let, má i dnes svou nadčasovou platnost vystoupení ministra školství a národní osvěty, Dr. Hodži, na prvním celostátním sjezdu lidových pracovníků ...“Nestačí mít sebeskvělejší myšlenkovou koncepci, nenalezne-li ... její příbuznost s povahou širokých vrstev“... (Hodža, 1928, s. 79).

Na tomto souznění občanů s politikou státu jsou i v současnosti značné rezervy. Svědčí o tom například stále se snižující účast občanů ve volbách. Přes zásadně změněné podmínky celkového života naší společnosti, kdy narážíme na objektivní meze růstu, globalizace, přelidnění na jedné straně a postupné vymírání evropských národů na straně druhé, kdy jsme v době tzv. „planetární civilizace“, kdy žijeme v době tzv. „právního myšlení“, které se spokojuje s formální stránkou věci a zanedbává jeho sociální, politickou a světonázorovou podmíněnost, jsou tyto nové skutečnosti pro pedagogiku a andragogiku nemalé výzvy, kterým musíme čelit adekvátními moderními formami a metodami.

Svou stálou platnost má i názor Dr. Emila Frankeho, ministra školství a národní osvěty, který ve svém úvodním projevu na druhém celostátním sjezdu lidových pracovníků mimo jiné řekl: ...“Občany musíme vychovávat a stále vychovávat pro svobodný život ... vyrovnání mezi občany státu, rozumnou dohodu se sousedními státy, touhu po míru ... Demokracie není pouze státní a administrativní forma, nýbrž názor na život a na svět“... (Franke, 1938, s. 11).

Čtvrtá až sedmá kapitola je věnována především vykreslení dobové situace, ve které se jednání prvního a druhého lidov ýchovného sjezdu konala, což je zejména charakteristické z citací vystoupení hlavních aktérů sjezdů. Stručné uvedení krajně svízelných poměrů v prvorepublikovém Československu v době hospodářské krize a především v období silícího fašistického ohrožení republiky má zřejmě svou dostatečnou vypovídací schopnost. V duchu takto popisovaných politických ekonomických a sociálních událostí je nutno hodnotit celkové výsledky lidov ýchovné činnosti.

Je jistě možno přistoupit na názor doc. Jana Supa, který ve svém posudku k první verzi rigorózní práce tvrdí, že ...“lidov ýchova působila jako strážkyně tradic, tedy jako faktor tlumící, přestože je považována za nositelku pokroku“... a dále, že ...“na uspokojení diferenciace zájmů v Čechách, na Moravě, Slovensku či Podkarpatské Rusi, stát naprosto nestačil a působení lidov ýchovy z velké části selhalo“...

Autor se však domnívá, že kurzy občanské výchovy se staly na počátku existence první Československé republiky státní prioritou v oblasti lidovýchovné činnosti. Měly svým obsahem pomoci občanům najít cestu k odpovědnosti a podpoře nového státního útvaru, standardní demokratické republiky, tolik odlišné od předchozího habsburského rakousko-uherského režimu. Výchova ke státoobčanství se stala nedílnou součástí nového lidovýchovného systému. Do něho byly později integrovány i ostatní aktivity oficiální státní lidovýchovy, realizované osvětovými sbory, jako bylo vzdělávání problémových skupin v zaostalejších částech nového státu. Jednalo se například o pomoc při alfabetizaci, a to hlavně na Slovensku a Podkarpatské Rusi, nebo pomoc ekonomicky znevýhodněné populaci, a to obzvláště v období hospodářské krize, které mělo možnost doplnit si vzdělání alespoň na takovou úroveň, aby měli praktické uplatnění v životě. Postupně ale osvětové sbory začaly zasahovat a řídit vzdělávání i v jiných sférách, než byla státní občanská výchova.

Systematická péče byla ovšem ze strany státu věnována také pedagogickým a osvětovým pracovníkům, kteří rozvíjeli a následně přenášeli státotvornou myšlenku a s ní související aktivity na celou populaci Československé republiky. Při této vzdělávací činnosti pedagogických a osvětových pracovníků byla naprosto respektována zásada spojování teorie s praxí. Nestejná úroveň pak byla ale v různých samostatných kurzech, pořádaných osvětovými sbory pro širokou veřejnost. Jednalo se hlavně o to, že nešlo o systematické vzdělávání, ale spíš vzdělávání nahodilé, bez souvislosti a návaznosti. Také úroveň jednotlivých vyučujících byla často různorodá, zrovna tak, jak různorodá byla i úroveň vlastních účastníků kurzů. Roli hrál i nedostatek finančních prostředků, například na pořízení didaktických pomůcek.

Samozřejmě takováto tvrzení nelze apriori aplikovat na celý systém, neboť úroveň osvětových sborů a osvětových komisí byla různorodá, zrovna, tak jak různorodá byla úroveň jednotlivých přednášejících a jejich přednášek, a i vlastních podmínek, za kterých se příslušná lidovýchovná činnost konala. V zásadě ale můžeme konstatovat, že po prvotním nadšení se duch

lidovýchovy, přímo organizované státem, pomalu vytrácel. Namísto státem přímo řízené lidovýchovy pomalu znovu nastupovaly různé spolky a korporace, v jejichž činnosti byla zakotvena lidovýchovná činnost. Přesto se státní moc snažila mít vytrvale rozhodující vliv na lidovýchovu, a to buď přímým svazkem s lidovýchovnými ústředími, nebo dotační politikou

Přesto nemůžeme státní lidovýchovnou činnost zatracovat, neboť za daných okolností, jako byl vznik nového státu, odváděla hlavně zpočátku často maximálně možnou kvalitu. Na těchto dobrých výsledcích se rozhodující měrou podílela především činnorodá a obětavá práce velkého množství pedagogických pracovníků a akademických funkcionářů. Byli to hlavně a především tito občané, kteří svou erudicí prosadili uznání nutnosti nové občanské výchovy a rozhodujícím způsobem ovlivňovali nejenom státoobčanské postoje, ale prostřednictvím osvětových sborů i celý veřejný, kulturní a umělecký život společnosti.

Konkrétní historický obraz vývoje počátků státotvorné občanské výchovy a zejména ustanovení a činnost osvětových sborů, poskytuje dle mého názoru v mnoha směrech také užitečné srovnání s dneškem. Ukazuje nám nejenom složité úsilí české a slovenské inteligence při hledání nových existenčních národních dimenzí, ale navíc nám zejména v životě a díle čelných představitelů československé lidovýchovy plasticky a naléhavě ukazuje zaujetí a entuziasmus, s jakým představitelé lidovýchovy, kultury a umění v nelehkých podmínkách krok za krokem probíjovali demokratismus ve společnosti.

Ukazuje nám také, jak je obtížné překonávat některé stereotypy a mnohá tíživá dědictví minulosti právě v oblasti výchovy a vzdělávání. Domnívám se, že cíle vytčeného v úvodu rigorózní práce bylo v podstatě dosaženo a mým skromným přáním je, aby se stala dalším kaménkem v široké mozaice prací o dějinách československé lidovýchovy.

9. Soupis bibliografických citací

BINAR, St., MALÍŘ, J. 1983. *Kariéra učitele tělocviku*, Liberec: Severočeské nakladatelství, 1983

ČERNÝ, V. 1938. Pamětní knihy obecní. In MATULA, A., KUBÍČEK, J., MOUCHA, A.: *Idea československého státu a kultura lidu*, Praha: Státní nakladatelství, 1938

DANĚK, G. 1922. Diskusní příspěvek na jednání lidovýchovného sjezdu Svazu osvětového v Praze 1. – 3. července 1922. In RAMBOUSEK, A.: *Snahy a směry naší lidové výchovy*, Praha: Svaz osvětový, 1922

DĚJINY ČESKOSLOVENSKA, díl IV., 1967, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967

FRANK, A. 1927. Německá vlastivěda a německá výchova u nás. In *Osvětový věstník Brněnska, Jihlavska a Uh. – Hradištska*, ročník 4, č. 3, 1927

FRANKE, E. 1938. Slavnostní úvodní projev na téma *Idea československého státu a kultura lidu*. In MATULA, A., KUBÍČEK, J., MOUCHA, A.: *Idea československého státu a kultura lidu*, Praha: Státní nakladatelství, 1938

HODŽA, M. 1928. Kultura v demokracii. In Patzak, V.: *První celostátní sjezd lidovýchovných pracovníků a knihovníků veřejných knihoven obecních v Brně 1928*, Praha: Státní nakladatelství péčí min. šk. a n. o., 1928

HUMPOLÍK, A. 1933. O lidovýchovné péči o nezaměstnané v Brně. In *Česká osvěta*, roč. XXXIX, č. 7, 1933

KAPRAS, J. 1931. Jazykové a národnostní dějiny v České koruně. In *Československá vlastivěda, Svazek V*, Praha: SFINX, 1931

KAREL, J. 1922. Diskusní příspěvek na jednání sedmého lidovýchovního sjezdu Svazu osvětového v Praze 1. – 3. července 1922. In RAMBOUSEK, A.: *Snahy a směry naší lidové výchovy*, Praha: Svaz osvětový, 1922

KOLEKTIV, 1926. *Masarykův lidovýchovní ústav (Svaz osvětový), jeho vznik a vývoj*, Praha: MLÚ, 1926

KVAČEK, R. 1984. *K dějinným tradicím*, Olomouc: Moravské tiskařské závody, 1984

MARKOVIČ, I. 1926. Slavnostní úvodní projev na schůzi, konané dne 7. března 1925 u příležitosti založení MLÚ. In RAMBOUSEK, A., TRNKA, T.: *Masarykův lidovýchovní ústav (Svaz osvětový), 1906 - 1926*, Praha: MLÚ, cca 1928

MASARYK, T. G. 1938. *Věnovací listina Ústavu T. G. Masaryka*, Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1938

MASARYK, T. G. 1990. *Česká otázka, Naše nynější krize*, Praha: Svoboda, 1990

MASARYK, T. G. 1990. *Problémy malého národa*, Praha: Nakladatelství Neutralita, 1990

MATULA, A. 1922. Diskusní příspěvek na jednání sedmého lidovýchovního sjezdu Svazu osvětového v Praze 1. – 3. července 1922. In RAMBOUSEK, A.: *Snahy a směry naší lidové výchovy*, Praha: Svaz osvětový, 1922

MATULA, A. 1928. Diskusní příspěvek, In PATZAK, V.: *První celostátní sjezd lidovýchovných pracovníků a knihovníků veřejných knihoven obecních v Brně*, 1928, Praha: Státní nakladatelství péčí min. šk. a n. o., 1928

MATULA, A. 1928. *Lidová výchova v Československé republice*, Praha: Státní nakladatelství, 1928

MATULA, A. 1932. Veřejná péče osvětová o nezaměstnané. In *Česká osvěta*, roč. XXIX, č. 2, 1932

MATULA, A. 1938. Diskusní příspěvek. In MATULA, A., KUBÍČEK, J., MOUCHA, A.: *Idea československého státu a kultura lidu*, Praha: Státní nakladatelství, 1938

MAULE, V. 1926. Výchova k štátnosti a organizácia ľudovýchovnej práce. In SBORNÍK *Sjazd ľudových pracovníkov na Slovensku v Štubnianských Tepliciach na Turice 1926*, Bratislava: Osvetový sväz pre Slovensko, 1926

MĚŘÍNSKÝ, K. 1922. Činnost osvětových sborů po stránce finanční. Povinnosti státu, žup, okresů a obcí. In RAMBOUSEK, A.: *Snahy a směry naší lidové výchovy*, Praha: Svaz osvětový, 1922

MOSTECKÝ, V. 1922. Odpolitizování osvětové činnosti (v osvětových sborech). In RAMBOUSEK, A.: *Snahy i směry naší lidové výchovy*, Praha: Svaz osvětový, 1922

NÁRODNÍ POLITIKA 1938, *České gymnasium v Ústí n.L. přepadeno*, ročník 56, č. 126

NESNÍDAL, V., A. 1938. Branná výchova, nejvyšší povinností ku státu. In *Orelská osvěta*, ročník 1938

OHNOUTKA, A. 1938. Problémy dneška. In *Orelská osvěta*, ročník 1938

PALÁN, Z. *Výkladový slovník vzdělávání dospělých*, Praha: Nakladatelství DAHA 1997,
ISBN 80-902232-1-2

PATZAK, V. 1928. *První celostátní sjezd lidových pracovníků a knihovníků veřejných knihoven obecních v Brně 1928*, Praha: Státní nakladatelství, 1928

PALZÁK, V. 1926. Organizácia ľudovýchovných kurzov, vyššie ľudové školy. In SBORNÍK *Sjazd ľudových pracovníkov na Slovensku v Štubnianských Tepliciach na Turice 1926*, Bratislava: Osvetový sväz pre Slovensko, 1926

PAUL, P. 1938. Výchova nauková, předneseno na kurzu brannosti pro vzdělavatele. In *Orelská osvěta*, ročník 1938

PEKAŘ, J. 1991. *Dějiny československé*, Praha: Akropolis, 1991

POKORNÝ, J. 2003. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, Praha: Karolinum, 2003

PLEVZA, V. 1976. *Trvalé hodnoty*, Bratislava: Pravda, 1976

PROCHÁZKA, VI. 1962. *Příruční slovník naučný, heslo Československo*, Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962

SKÁLA, A. 1938. Program druhého celostátního sjezdu osvětových pracovníků. In *Idea československého státu a lidová kultura*, Praha: Státní nakladatelství, 1938

STATISTICKÁ PŘÍRUČKA republiky Československé, díl IV, 1932

ŠKODA, K. 1961. *Stručné dějiny české osvěty*, Praha: Osvětový ústav, 1961

ŠKODA, K. 1972. *Příspěvky k dějinám české osvěty*, Praha: Ústav pro výzkum kultury, 1972

ŠKODA, K., PAŠKA, P. 1977. *Dejiny osvety v Československu 1918 – 1975*, Bratislava: Obzor, 1977

TISKY K TĚSNOPISNÝM ZPRÁVÁM O SCHŮZÍCH NS ČSR, Sv. II. 1918 - 19, tisk 428

TRNKA, T. 1936. *Vývoj naší lidové výchovy*, Praha: Masarykův lidovýchovný ústav, 1936

TRNKA, T. 1970. *Lidová výchova, její teorie, složky, metody a organizace*, Ostrava: Profil, 1970

URBAN, O. 1982. *Česká společnost 1848 – 1918*, Praha: Svoboda, 1982

VELEMÍNSKÝ, K. 1922. Diskusní příspěvek na jednání sedmého lidovýchovného sjezdu Svazu osvětového v Praze 1. – 3. července 1922. In RAMBOUSEK, A.: *Snahy a směry naší lidové výchovy*, Praha: Svaz osvětový, 1922

ZAJÍČEK, J. 1938. Stav, metody a další úkoly občanské výchovy. In MATULA, A., KUBÍČEK, J., MOUCHA, A.: *Idea československého státu a kultura lidu*, Praha: Státní nakladatelství, 1938

ZUMR, J. 2002. Historie ústavu T. G. Masaryka. In BROKLOVÁ, E.: *Mám jen knihy a skripta, cenná práce životní*, Praha: Masarykův ústav, 2002

10. Bibliografie

- BLÁHA, I. A.. *Problémy lidové výchovy*, Praha: 1927
- BROKLOVÁ, E. (ed.) *Mám jen knihy a skripta, cenná práce životní*, Praha: 2002, ISBN 80-86495-12-4
- CÁBRT, L. *Příručka pro lidovýchovné pracovníky*, Praha: 1928
- ČESKOSLOVENSKÁ VLASTIVĚDA, Svazek IV, V, X, Praha: 1931
- ČESKOSLOVENSKÁ VLASTIVĚDA, Dodatek 1, Praha: 1933
- DĚJINY ČESKOSLOVENSKA, Praha: 1967
- HUBKA, A. *Menšinová práce*, Praha: 1904
- KOLEKTIV Masarykův lidovýchovný ústav (Svaz osvětový), *jeho vznik a vývoj*, Praha: 1926
- KVAČEK, R. *K dějinným tradicím*, Olomouc: 1984
- MASARYK, T. G. *Věnovací listina Ústavu T. G. Masaryka*, Praha: 1938
- MASARYK, T. G. *Česká otázka, Naše nynější krize*, Praha: 1990
- MASARYK, T. G. *Problém malého národa*, Praha: 1990
- MATULA, A. *Výchova venkovana k lidovládě*, Praha: 1919
- MATULA, A. *Lidová výchova u nás*, Praha: 1921
- MATULA, A. *Časové otázky lidové výchovy*, Praha: 1923
- MATULA, A. *Filosofie venkovana*, Praha: 1925
- MATULA, A. *Lidová výchova v ČR*, Praha: 1928
- MATULA, A. *Dnes jako včera*, Praha: 1938
- MATULA, A., KUBÍČEK, J., MOUCHA, A. *Idea československého státu a kultura lidu*, Praha: 1938
- PALÁN, Z. *Výkladový slovník vzdělávání dospělých*, Praha: 1997, ISBN 80-902232-1-2
- PATZAK, V. *První celostátní sjezd lidovýchovných pracovníků a knihovníků veřejných knihoven obecných v Brně 1928*, Praha: 1928
- PEKAŘ, J. *Dějiny československé*, Praha: 1991
- POKORNÝ, J. *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, Praha: 2003, ISBN 80-246-0508-2
- PLEVZA, V. *Trvalé hodnoty*, Bratislava: 1976
- PROCHÁZKA, VI. *Příruční slovník naučný*, Praha: 1962

RAMBOUSEK, A. *Lidová výchova československá po roce 1914*, Praha: 1928

RAMBOUSEK, A. *Snahy a směry naší lidové výchovy*, Praha: 1942

RAMBOUSEK, A., TRNKA, T. *Masarykův lidovýchovný ústav (Svaz osvětový), 1906 - 1926*, Praha: cca 1928

SBORNÍK *Sjazd ľudovýchovných pravovníkov na Slovensku v Štubnianských Tepliciach*, Bratislava: 1926

SYROVÝ, E. *Teorie a praxe lidové výchovy hospodářské a družstevní*, Praha: 1936

ŠKODA, K. *Stručné dějiny české osvěty*, Praha: 1961

ŠKODA, K. *Příspěvky k dějinám české osvěty*, Praha: 1972

ŠKODA, K., PAŠKA, P. *Dějiny osvěty v Československu 1918 – 1975*, Bratislava: 1977

TRNKA, T. *Lidová výchova a národní kultura*, Praha: 1925

TRNKA, T. *Filosofické základy lidové výchovy*, Praha: 1928

TRNKA, T. *Základy lidové výchovy*, Praha: 1934

TRNKA, T. *Vývoj naší lidové výchovy*, Praha: 1936

TRNKA, T. *Lidová výchova, její teorie, služby, metody a organizace*, Praha: 1970

TISKY K TĚSNOPISNÝM ZPRÁVÁM O SCHŮZÍCH NS ČSR, Sv. II. 1918 - 19, tisk 428

TŘI LĚTA KULTURNÍ A VZDĚLÁVACÍ PRÁCE, Ústřední škola dělnická v letech 1932, 1933, 1934, Praha: rok neuveden

VYMAZAL, J. *Mimoškolní výchova a vzdělávání dospělých a její institucionální systém v ČSR*, Praha: 1990

ZBAVITEL, A. *Národní Jednota východomoravská ve službách lidovýchovných*, Opava: 1935

Další prameny:

Česká osvěta – časopis, ročníky 1918 – 1938

Denní tisk v letech 1918 - 1938

Dělnická osvěta, ročníky 1918 – 1938

Hlas osvěty, ročníky 1918 - 1938

Orelská osvěta, ročníky 1918 - 1938

Sbírka zákonů a nařízení RČS v letech 1918 – 1938

Sokolský vzdělavatel 1918 - 1938

Statistické příručky v letech 1918 - 1938

Studijní materiály, dokumentace a archivní materiály, dokumenty bývalého
Masarykova lidovýchovného ústavu

Studijní materiály z archivu Ministerstva školství a národní osvěty v letech

Studijní materiály z archivu Ministerstva vnitra

Studijní materiály z archivu Muzea družstevnictví Družstevní asociace